

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI**

Tadija Dovoda

**Rituali, igre i aktivnosti za izražavanje zahvalnosti u ustanovama
ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja**

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2015.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI
Preddiplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i
obrazovanje

**Rituali, igre i aktivnosti za izražavanje zahvalnosti u ustanovama
ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja**

ZAVRŠNI RAD

Predmet: Jezičko-komunikacijski integrirani kurikulum II

Mentor: Vesna Katić, viši predavač

Student: Tadija Dovođa

Matični broj: 0081045214

U Rijeci, rujan, 2015.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

"Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam završni rad izradio samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavao sam se Uputa za izradu završnog rada i poštivao odredbe Etičkog kodeksa za studente/studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju."

Tadija Dovoda

***"Najmanje djelo ljubaznosti
je vrijednije nego
najveća neostvorena namjera"***
Oscar Wilde

Svako biće s kojim sam se susreo na svom životnom putu dodalo je komadić, puzzle koja dodaje smisao i ljepotu mojoj velikoj slici, svima hvala,

a posebno hvala:

djeci koja su mi pokazala koliko je čudesno putovanje, ponekad čudnije od samog cilja, u njima je sami izvor zahvalnosti,

osobi koja je znala kako postaviti pitanje, pitanje koje je snažno, koje je moglo pokrenuti i dovesti do ovog rada, hvala Vam na tome dr. sc. Anita Rončević,

osobi koja je svojim predavanjima pokazala kako postoji svijet izvan okvira običnog, svijet posebne emocije zahvalnosti, snage i ljepote, svijet ljudi s posebnim potrebama, hvala Vam na tome dr. sc. Sanja Skočić Mihić,

osobi koja je svojim predavanjima, iz godine u godinu, svojim djelima i riječima bila svjetionik, koja je primjerom pokazala kako odgoj nije samo posao nego poziv, osobi koju mi je izuzetna čast nazvati mentorom ovog rada, hvala Vam prof. Vesna Katić.

SAŽETAK

Zahvalnost predstavlja složeni pozitivan osjećaj ili stav kojim čovjek reagira na iskazanu mu dobrobit. Tako je na osnovi njegove emocionalne i racionalne procjene omogućeno povezivanje onoga što mu je važno sa svijetom ljudi, stvari i događajima.

Izražavanje zahvalnosti (riječima, gestama) je kulturno uvjetovano te najčešće prati određeni ritual uokviren pravilima simboličnog sadržaja.

Dijete rane i predškolske dobi uključeno u institucionalni odgoj i obrazovanje između ostaloga razvija govor kao sredstvo komunikacije putem jezika kao određenog simboličkog sustava. Stoga se u radu žele istražiti rituali koje u izražavanju zahvalnosti primjenjuju odrasle osobe i njihove implikacije na igre i aktivnosti djece.

Ključne riječi: zahvalnost, socijalna inteligencija, rituali, razvoj govora, kreativnost

ABSTRACT

Gratitude is a complex positive feeling or attitude through which person responds to the benefaction on hers well-being. Thus, on the basis of hers emotional and rational assessment, is enabled connection of what's important to the world of people, things and events.

Expressing gratitude (words, gestures) is culturally conditioned, and usually follows a certain ritual rules framed by the symbolic content.

Child of early and preschool age included in the institutional education, among other matters develops speech as a means of communication through language as specified symbolic system. Therefore, this paper want to explore the rituals of giving thanks applied by adults and their implications on childrens play and activities.

Key words: gratitude, social intelligence, rituals, speech development, creativity

SADRŽAJ

UVOD.....	1
ODREĐENJE ZAHVALNOSTI I OBLICI NJEGOVA IZRAŽAVANJA.....	3
DOBROBITI I VRIJEDNOST IZRAŽAVANJA ZAHVALNOSTI U KONTEKSTU ODGOJNE PRAKSE.....	8
RAZVOJ IZRAŽAVANJA ZAHVALNOSTI U KONTEKSTU ODGOJNO OBRAZOVNOG PROCESA.....	20
4.1. Bloomova taksonomija razvoja izražavanja zahvalnosti.....	20
4.2. Razvojna mapa kao orijentacijska osnova za razvoj izražavanja zahvalnosti.....	23
RITUALI I OPĆA NAČELA POTICANJA RAZVOJA IZRAŽAVANJA ZAHVALNOSTI UNUTAR INSTITUCIJSKOG KONTEKSTA.....	29
5.1 Zona najbližeg razvoja.....	29
5.2 Afektivan odnos.....	29
5.3 Hrabrenja ritualima.....	30
5.4 Vrijednost imitacije.....	33
5.5 Aktivnost ili mišljenje.....	35
5.6 Laboratorij komunikacije igre.....	36
5.7 Naracija povratnih informacija.....	37
5.8 Obogaćenje učenja pokretom.....	37
5.9 Stimulativne okoline.....	39
5.10 Transformacija.....	40
5.11 Interes djeteta.....	42
ZAKLJUČAK.....	44
LITERATURA.....	46

1. UVOD

U početku su krik i pokret predstavljali glavne komunikacijske alate prvih Hominoidea, za vrijeme rane faze u evoluciji čovjeka. Konstruktivna kreativnost čovjeka tog ranog perioda granice komunikacije zatim svladava formirajući krik u artikulirani glas, a potom taj glas formira u različite kombinacije, pojedinačno ili u sekvencama kao što su riječi, sintagme. Govor, kao sredstvo komunikacije je oblik čovjekovog ponašanja koje je cjelokupno, što znači da se sastoji od četiri nedjeljive komponente: aktivnosti, mišljenja, osjećanja i fiziologije.

Zakovitosti prema kojima se odvija razvoj govora djeteta treba upoznati kako bi se taj razvoj govora mogao uredno pratiti, te na odgovarajući način poticati u vrtiću. Teorija slobode izbora govori da osoba može kontrolirati samo svoje ponašanje, te da sve što od ljudi može primiti ili im dati jest informacija. Kako će se netko nositi s tom informacijom pitanje je njezinog ili njihovog izbora. Ista teorija također napominje kako je destruktivna kreativnost način razmišljanja koji čovjeku uzrokuje veliku štetu, stvarajući bolna i samouništavajuća cjelokupna ponašanja.

Spoj skromnosti i hrabrosti je nešto što čovjeku omogućuje da zadrži nadu i kad skrene s puta konstruktivnog razvoja, te da se uvijek iznova vraća na taj konstruktivni put gdje su njegove potrebe npr. sigurnost, pripadnost, sloboda bile zadovoljene.

Te potrebe su znatno izražene kod djece koja se također osjećaju sigurnije ukoliko u njihovom životu postoji red, stalnost i predvidljivost događanja. Ritualno ponašanje se razvilo kao način unošenja sigurnosti i mira te omogućavanja lakšeg upravljanja stresom uzrokovanog onime što se ne može predvidjeti ili kontrolirati. Tako npr. košarkaši imaju svoj ritual žongliranja loptom prilikom izvođenja slobodnog bacanja dok ritual dodirivanja osobnog simbola zahvalnosti ima isto značenje. Izražavanje zahvalnosti (riječima, gestama ili npr. osmijehom) je kulturno uvjetovano, te najčešće prati određeni ritual uokviren pravilima simboličnog sadržaja. Izraziti ljubaznost, zahvalnost, znači imati vjeru u istinu ne skrivenu iluzijom destruktivne kreativnosti, uvjerenje da se čovjek može suočiti s vlastitim izazovom uz konstruktivnu kreativnost u zajedništvu, te da može sve to iskoristiti u svoju korist.

Ukoliko ga se s uvažavanjem promatra, dijete može svojim primjerom pokazati takav pristup na djelu u igri i dr. aktivnostima. Međutim, unatoč tome što istraživanja govore kako umjetnost, emocije i kreativnost mogu pomoći u postavljanju temelja za kasniji uspjeh u

obrazovanju i karijeri, likovna kultura je u RH svedena na minimum. Dramski odgoj postoji samo u tragovima unutar sustava osnovne škole. Zapadna civilizacija emocije smatra manje vrijednima. Vrijednosti, stavovi i uvjerenja odgajatelja o djeci snažno utječu na kvalitetu ukupnih odnosa sudionika odgojno-obrazovnog procesa, odnosno klimu, ozračje, etos ili kulturu.

Cilj rada je odgovoriti na pitanja: "Koje su dobrobiti i vrijednosti emocija i izražavanja zahvalnosti u odgojnom procesu?", "Koje rituale u izražavanju zahvalnosti mogu primjenjivati odrasle osobe?", "Koje su implikacije primjene rituala izražavanja zahvalnosti na igre i aktivnosti djece?", "Kako se izražavanje zahvalnosti razvija?", "Koja su načela izražavanja zahvalnosti?", "Koja je uloga institucionalnog konteksta u razvoju izražavanja zahvalnosti?". Pri traženju odgovora na postavljena pitanja koristila se metoda rada na dokumentaciji koja je uključivala literaturu na hrvatskom i stranim jezicima iz relevantnih izvora podataka dostupnih u knjigama, časopisima, zbornicima, te mrežno dostupnim radovima.

Kroz prvi dio rada se nastoji pobliže odrediti značenje zahvalnosti, proces i oblike njegova izražavanja. Navedene su neke od definicija zahvalnosti koje se nalaze u korištenoj literaturi, a uz to su navedene i ukratko objašnjene temeljne odrednice interpersonalne komunikacije.

Kroz drugi dio rada se nastoji prikazati dobrobiti i vrijednosti izražavanja zahvalnosti u kontekstu odgojne prakse. S obzirom da je početna točka emocija i kreativnost od koje u osnovi svaka kreacija kreće, kako ljudsko izražavanje tako i klima, ozračje, etos ili kultura odgojne prakse drugi dio rada djelomično obuhvaća i tu temu.

Kroz treći dio rada se nastoji prikazati razvoj izražavanja zahvalnosti u kontekstu odgojno obrazovnog procesa, odnosno Bloomova taksonomija razvoja izražavanja zahvalnosti, te razvojna mapa kao orijentacijska osnova za razvoj izražavanja zahvalnosti koja se nalazi u korištenoj literaturi.

Kroz četvrti dio rada se nastoji prikazati rituale izražavanja zahvalnosti i opća načela razvoja izražavanja zahvalnosti u mjeri koju su dozvolila tehnička ograničenja ovog završnog rada uz to da izuzetno kvalitetnu nadopunu nudi i *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*.

Na kraju rada je, na temelju korištenih činjenica, iznijet zaključak.

2. ODREĐENJE ZAHVALNOSTI I OBLICI NJEGOVA IZRAŽAVANJA

Precizno određivanje riječi, prije nego se ona počne upotrebljavati u raspravi, s ciljem uklanjanja mogućih nesporazuma, je poznato kao Sokratov zahtjev. Znanstvenicima taj zahtjev često predstavlja veliki izazov jer je teško, povremeno čak i nemoguće doći do određenja pojma kojeg će svi jednako prihvatiti.

"Komunikacija se dogodila i onda kada nije bila uspješna. ... Tome je tako bez obzira na to postižu li komunikatori svoje ciljeve ili ne postižu. Komuniciranje je ono što radimo kad drugima, verbalno ili neverbalno, iskazujemo svoje misli ili osjećaje." (Reardon, 1998:15)

Ujedno, isti autor ističe kako je jedna od osobina komunikacije to da ima razvojnu, a ne statičnu narav. Pri čemu misli na to kako se interpersonalna komunikacija razvija i mijenja u skladu s razvojem interpersonalnog znanja. To ukazuje na stupnjevitost razvoja zajedništva u interpersonalnoj komunikaciji, odnosno ukazuje na razvoj zajednice paralelno s nastankom i prestankom komunikacije.

Pojam govor se kratko može odrediti kao proces proizvodnje glasova i glasovnih kombinacija koji imaju određeno značenje pomoću govornih organa unutar interpersonalne komunikacije.

"Na govor, stoga, možemo gledati fiziološki i genetski kao na glasanje, tj. proizvodnju zvuka uz pomoć govornih organa i djelovanja zračne struje, a taj proces uočavamo i u životinjskom svijetu (npr. primati). No, kao oblik čovjekova ponašanja, govor nužno ulazi i u problemsko područje psihologije, kada ga se proučava u sklopu cjelokupne čovjekove svijesti, osobito kognicije. Oblikovan jezikom, govor jest i lingvistička pojava, jer kao zvučna realizacija služi prenošenju poruka, odnosno komunikaciji. Riječ je, dakle, o psihološko-fiziološkome procesu, jednoj od najsloženijih čovjekovih intelektualnih aktivnosti, koji služi kao sredstvo sporazumijevanja uz pomoć artikuliranih glasova povezanih u riječi, rečenice ili tekst." (Pavličević-Franić, 2005:14)

Navedenim se željelo, kroz šire određenje pojma govor, ukazati na širu lepezu načina njegovog izražavanja pri čemu isto vrijedi i za načine izražavanja zahvalnosti.

"Često upotrebljavamo riječi kao da one za svakoga imaju ista značenja. U stvarnosti, možemo smatrati velikom srećom kad osoba s kojom razgovaramo razumije velik dio naših značenja, na jednak način kao što to mi činimo. Pa ipak, riječi i geste najbolja su sredstva kojima raspoložemo u većini komunikacijskih situacija. No Mozart je preferirao note,

a Picasso slikarsko platno. Većina ostalih, međutim, mora se služiti riječima i neverbalnim izrazima, a ti nas ne služe dobro ako ljudi s kojima komuniciramo ne razumiju naša značenja makar i za dio riječi i gesta koje rabimo." (Reardon, 1998:15)

Govorom će se osoba najbolje služiti kada zna što, kako i zašto želi govoriti. Govor tada postaje i samogovor, sredstvo razvoja vlastitih misli pri čemu se uvažava narodna mudrost "Ispeci pa reci". Iz toga slijedi da se govor može prepoznati kao sredstvo osobnog razvoja, kao karakterna osobina, govor kao osobna priča.

"Svatko od nas neprestano priča priču vlastitog života i dijeli priče s drugim ljudima." (Velički, 2013:11)

"Kad uvidimo da naš riječima uobličeni dojam o sebi stvara i probire naše životno iskustvo, postat će nam jasna važnost priče." (Cameron, 1999:35)

"Naglašena je povezanost rituala s pričom, bilo da je riječ o tzv. velikim pričama o životu i smrti, o kozmičkom redu i smislu, ili pak o pričama na kojima se odvija svakodnevna socijalna konstrukcija stvarnosti: na kojima se po predlošku mitskih priča proizvode društvene zajednice i njihovi odnosi." (Mišetić, 2004:23)

Priča je cjelina koja je vrijednija od zbroja svih njezinih dijelova.

Priča Malog princa se također može promatrati kao priča o zahvalnosti.

Međutim, ukoliko bi iz njezine cjeline izdvojili samo jednu rečenicu: "Moja je ruža mirisom natapala planet, ali se ja tome nisam znao radovati." (Exupery, 2004:32), Malog princa bi mogli etiketirati kao nezahvalno biće. Ipak, tako stvoren dojam ne odražava stvarnu sliku njegovog lika.

Ukoliko bi knjigu od 365 stranica, na osnovu nekoliko slabih strana, odbacili kao bezvrijednu, istovremeno bi odbacili ne samo njezine jake strane, nego i cjelinu koja na kraju može imati lijep završetak. Jedan takav završetak nudi priča Ružno pače, kao ružan primjer odrastanja u sredini koja ne prihvaća, ne uvažava, ne poštuje drugoga i drugačije. Taj drugi unatoč svemu raste, razvijaju se njegove jake strane i on na kraju priče postaje labud.

"Moć koju metafora ima i njezin utjecaj na razumijevanje svijeta poznati su od davnina. Ljekovitost priča, pomoć koju nam one pružaju u olakšavanju snalaženja u životu, vrjednota je koju odrasli ne bi smjeli zaboraviti." (Velički, 2013:11)

"Eko-edukatori i aktivisti neprestano ističu knjige o prirodi kao važne utjecaje na djetinjstvo." (Louv, 2005:166)

Govor je i jezik u akciji. Jezik koji je istkan životom društva na određenom prostoru.

Jezik je sustav znakova i odnosa među njima, odnosno pravila, nastao u tijeku povijesnog razvoja društva, a određuje ga apstraktnost određenja i formi.

Običajna forma društvenog djelovanja, ritual interpersonalne razmjene darivatelj – primatelj je također istkana životom društva. "Primatelji su također svjesni da njihova povezanost s darivateljem postoji te da je iznad tog određenog dara, a njihova zahvalnost nije toliko odgovor na dar koliko na privrženost koju on sa sobom nosi. Kada izostane privrženost, izostane i zahvalnost." (Hyde, 2011:97) Isti autor navodi kako unatoč veličini dara primatelj ne mora postati privržen darivatelju ukoliko darivatelj tokom procesa razmjene nastoji promijeniti formu razmjene i pokuša se cjenkati. "Kada se darivatelj ili primatelj počnu prema daru odnositi kao da je obveza, on prestaje biti dar. I iako će mnogi u takvoj situaciji biti razočarani zbog nedostatka privrženosti, emotivna veza, zajedno sa svojom snagom, nestaje istog trena. Ne možemo se vezati za one koji nam daju neiskrene darove. A pravi nas darovi ograničavaju samo ako ih ne predamo dalje – odnosno samo ako na njih ne reagiramo ili ako ne izrazimo zahvalnost." (Hyde, 2011:98)

Određenje pojma zahvalnost je takva da on predstavlja složeni pozitivan osjećaj ili stav kojim čovjek reagira na iskazanu mu dobrobit, odnosno u kontekstu interpersonalne komunikacije predstavlja povratnu informaciju darovatelju.

U tom smislu jedna od odrednica zahvalnosti je da može sadržavati neverbalne ili verbalne reakcije na neverbalne ili verbalne akcije sudionika komunikacije.

Međutim, potrebno se prisjetiti: "No Mozart je preferirao note, a Picasso slikarsko platno." (Reardon, 1998:15) i slijedom toga uvažiti jedinstvenost spontane reakcije malog djeteta koja može imati veće značenje i ljepotu od riječi "Hvala". Upravo tu možemo uočiti najveća iznenađenja i ponovo otkriti dubinu vlastite zahvalnosti, osjećaja radosti, uzbuđenja i čuđenja. Pri tome nastaje transformacijski efekt participacijske aproprijacije izražavanja zahvalnosti, o kojoj će više riječi biti u jednom od narednih poglavlja. To transformacijsko djelovanje ostvaruje otkrivenje identiteta osobe, kako drugima koji vide osobu kroz govor sačinjen od njezinih vlastitih misli i emocija uz pomoć njezine vlastite kreativnosti, tako i samoj osobi koja se na takav način samorefleksijom također može vidjeti.

"Često govorimo o kreativnom izražavanju vlastitog bića, ne shvaćajući pri tom da umjetnost izvire upravo iz njega i teče prema izrazu. Ostane li naše istinsko "ja" skriveno u našoj svijesti, nevidljivo i nečujno, jer je omotano plaštom tuđih tumačenja, posve je prirodno što se bojimo da nemamo što izraziti." (Cameron, 1999:36)

Kroz povijest je značenje zahvalnosti višekratno određivano kroz sve velike svjetske religije te kroz razna područja ljudskih djelatnosti i znanstvenih istraživanja. Mudraci cijelog svijeta toj su temi dali svoj doprinos, pa je tako učinio i Ciceron: "Zahvalnost nije samo najveća vrlina, nego je roditelj svih ostalih."¹

Stvaranje zahvalne djece je znanost izgradnje karaktera, tvrde istraživači teme zahvalnosti na području odgoja djece. "Zahvalnost je uvažavanje koje ljudi osjećaju kad netko učini nešto ljubazno ili korisno za njih ili kad prepoznaju dobre stvari i ljude koje imaju u svojim životima." Također, navode kako zahvalnost može biti smatrana emocijom, raspoloženjem ili karakternom osobinom.

Dr. Kerry Howells, višestruko nagrađivana, edukator i reflektivni praktičar, u svojoj knjizi *Zahvalnost u edukaciji*, također vrijednoj ovakvog isticanja, izražava neslaganje s tim da se zahvalnost promatra samo kao emocija ili da je zahvalnost samo drugi izraz za pozitivne misli te naglašava: "Prema latinskom korjenu riječi zahvalnost (gratitude), gratia znači naklonost, a gratus znači ljubazan. Općenito "biti ljubazan" implicira "biti ljubazan prema drugome", ne samo prema sebi." (Howells, 2012:36)

Kao što navodi Robert Emmons, sve izvedenice iz ovog latinskog korijena "su povezane s ljubaznosti, velikodušnosti, darovima, ljepotom davanja i primanja".

"Zahvalnost nas uključuje u osobitu povezanost s drugima, kroz davanje i primanje zahvale." (Howells, 2012:36)

Temeljne odrednice, zajedničke raznim definicijama zahvalnosti, na osnovu slobodne interpretacije autora ovog rada, bi mogle biti izražene i na sljedeći način: prepoznavanje i prihvaćanje participiranja i konstruiranja koje drugi nudi u bogaćenju životne okoline, ozbiljno shvaćanje i poštovanje drugoga, uvažavanje vrijednosti i kulture drugoga te uvažavanje vrijednosti procesa izgradnje socijalne konstrukcije u zajedništvu.

Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje te temeljne odrednice stavlja u kontekst nove paradigme djetinjstva te ih uzima kao osnove s kojima mu je priskrbljena znanstvena utemeljenost i praktična provedivost.

Zahvalnost je također i uvažavanje koje ljudi osjećaju prema sredini koja je korisna za njih ili kad prepoznaju i poštuju dobre stvari u toj sredini.

"Između života u dječjem vrtiću i životu sredine odvija se međuovisna komunikacija tako da roditelji djeluju u dječjem vrtiću, a odgojitelji i djeca u određenoj sredini, bogateći sebe i samu sredinu." (Herceg i sur., 2010:235)

¹ Pribavljeno 29.07.2015., sa <http://www.brainyquote.com/quotes/quotes/m/marcustull122152.html>

Izraziti ljubaznost, zahvalnost, znači imati vjeru u istinu ne skrivenu destruktivnom kreativnosti, uvjerenje da se čovjek može suočiti s vlastitim izazovom uz konstruktivnu kreativnost u zajedništvu, te da može sve to iskoristiti u svoju korist. Takva slobodna interpretacija odrednica teorije izbora čini okosnicu ovog rada i određenja izražavanja zahvalnosti.

3. DOBROBITI I VRIJEDNOST IZRAŽAVANJA ZAHVALNOSTI U KONTEKSTU ODGOJNE PRAKSE

Promatrana u njezinoj cjelini, zahvalnost kao karakterna osobina postaje izvor ljubaznosti prema sebi i drugome, roditelj Bontona. Bonton (fr. Bon Ton što doslovno znači dobar ton) je knjiga ili kodeks ponašanja kojeg bi se trebao pridržavati svaki pripadnik društva. Ipak, od izuzetne je važnosti još jednom naglasiti da sukladno smjernicama odgojno-obrazovne prakse, znanstvena utemeljenost i praktična provedivost ovog koncepta se temelji na osnovi prema kojoj je djetinjstvo proces koji se kontekstualizira uvijek u relaciji s određenim prostorom, vremenom i kulturom (sociokonstruktivizam) te varira s obzirom na različitost uvjeta i kulture u kojima se događa. Stoga, kao što ne postoji univerzalno dijete, ne postoji ni univerzalno djetinjstvo, te isto tako ni univerzalni pristup izražavanja zahvalnosti. Samim time, cilj učenja i razvoja izražavanja zahvalnosti ne može i ne smije biti takav da pretvori osobu u robota bez emocija, koji slijepo slijedi programirana pravila socijalnog protokola. Ovaj rad kroz koncept zahvalnosti posebnu pažnju poklanja samom izvoru, dobrobiti dobrog tona za dijete, njegov razvoj i učenje, za društvo u cjelini.

""Znanstvenici već sada znaju da se emocija ne prenosi toliko lingvističkim značenjem riječi koliko načinom na koji je zvuk iskomuniciran", kažu istraživači. Djetetovo dozivanje "Mama!" ili čak njegov izražaj bez riječi mogu značiti različite stvari što ovisi o akustičnim svojstvima zvuka (visina, vrijeme, boja tona)."(Northwestern University, 2009)

Dobar ton prenošenja i primanja informacije, način na koji je ona iskomunicirana je način kojim se pokušava što potpunije zadovoljiti djetetove potrebe i njegovo doživljavanje. Dobar ton privlači dobru pažnju, a dobra pažnja znači učenje i razvoj što je sve zajedno također dobrobit proizašla iz izražavanja zahvalnosti u kontekstu odgojne prakse sukladno načelu otvorenosti za kontinuirano učenje i spremnost na unapređivanje prakse. Dodatno se u korist ove teze može istaknuti tzv. von Restorffov efekt nazvan po psihologu koji je promatrao način na koji su ljudi koji su dobro pamtili informacije to činili. "Otkrio je da su u pravilu svoja zadivljujuća ostvarenja ostvarili čineći informaciju na neki način-bizarnom, egzotičnom, iznenađujućom, zastrašujućom... ili smiješnom. Obojana informacija je pamtljivija slijedom značajnog povećanja kako emocionalne tako i kognitivne pažnje." (Tamblyn, 2003:24)

Kao dobar primjer efekta može poslužiti i tekst koji je u crnoj boji a koji sadrži dijelić koji je

napisan u podebljanom tonu **zelene boje**.

"Trijumf učinkovitog iznenađenja je taj da osobu dovede iznad uobičajenog načina doživljavanja svijeta.

...

Kreativna ostvarenja imaju tu snagu transformacije doživljaja i misli prema vlastitoj slici." (Bruner, 1997:22)

Jerome Seymour Bruner, američki psiholog koji je dao značajan doprinos ljudskoj kognitivnoj psihologiji i kognitivnoj teoriji učenja u području edukacijske psihologije, svoj, prethodno ovdje citirani rad u naslovu posvećuje lijevoj ruci. Lijevoj ruci koja je tradicionalno bila simbol za snagu intuicije i mašte, snagu spontanosti i osjećaja. Istovremeno su pojmovi "intuitivnost, mašta, spontanost, osjećajnost" neke od glavnih asocijacija na dijete u zapadnoj kulturi.

"Racionalnost, logičnost, analitičnost" su pojmovi koji bi većinu ljudi najprije asociirali na odrasle. Tim istim pojmovima neki odrasli ljudi tradicionalno definiraju sebe, uzimajući ih kao snažne karakterne osobine i istovremeno odbacujući sve drugo kao slabije ili nedoraslo.

"Zapadna je civilizacija imala neobičan stav prema emocijama. Premda priznajemo da emocije postoje, one su oduvijek smatrane manje vrijednima." (Jensen, 2005:89) Ovakvo navođenje vezano uz emocije u kontekstu ovog rada je bitno naglasiti kako bi se tradicionalni stav o emocijama, odnosno emocionalnoj inteligenciji osvijestio, te da bi se zatim moglo krenuti u smjeru promjene na koju poziva ovaj rad, a koja ne bi bila samo na deklarativno misaonoj razini.

"Naše iskustvo iz odgojno-obrazovne prakse pokazuje, a brojni autori ističu, kako često postoji velika diskrepancija između vrijednosti o kojima učitelji govore i za koje se na deklarativnoj razini opredjeljuju i načina na koji u praksi rade, a koji odražava njihove neosviještene vrijednosti. Štoviše, Elliott (1998) ističe da su subjektivne teorije učitelja, a one odražavaju njihove duboko ukorjenjene vrijednosti, češće neosviještene nego osviještene. Kako obično nisu osviještene, to istodobno znači i da nisu operabilne, odnosno da se na njih ne može izravno utjecati, tj. ne može ih se izravno mjenjati." (Slunjski, 2006:94)

"Odrasli vole brojke. Kad im pričate o svom novom prijatelju, nikad vas neće pitati o onome što je bitno. Nikada vas neće zapitati: "Kakva mu je boja glasa?" (Exupery, 2004:20) Neki od tih odraslih bi za dijete koje skače, penje se, provlači, vrti se i prevrće rekli: "To

dijete nema što bolje raditi. Slabo razvijena racionalnost. Slabo razvijena logika." Neki od njih bi na kraju u tom njihovom umovanju postavili retoričko pitanje: "Što se tu još može dodati?".

Kvaliteta točnosti takve izlazne informacije uvjetovana je stupnjem kvalitete točnosti ulazne informacije, ali u jednakoj mjeri i stupnjem uvažavanja i poštovanja izvora ulazne informacije, odnosno djeteta. Sustavan proces dokumentiranja odgajatelju nudi mogućnost boljeg viđenja djeteta, omogućuje mu točnije, objektivno viđenje djetetovih interesa.

Jasno je da bi bez definirane svrhe i najveći trud mogao biti beskoristan. Međutim, neki odrasli često ne vide svrhu iza djetetovog rada, djetetove igre i istraživanja.

"Neki ljudi se osjećaju glupavo u obraćanju bebi. Dijete ne može razumjeti ili odgovoriti, umuju oni, dakle zašto se mučiti pokušavajući komunicirati umjesto da se pričeka?

...

Psiholozi su nedavno izvjestili o značajno boljim rezultatima u testovima kvocijenta inteligencije među djecom čiji su im roditelji naveliko pričali dok su bili bebe i mališani, u usporedbi s djecom čiji su roditelji s njima manje komunicirali. Neki pažljivi roditelji izvještavaju da razgovaranje s bebom promiče njezinu kreativnost i sposobnost rješavanja problema, a kako postaju starija, njihovu sposobnost čitanja, pisanja i donošenja odluka. Govorenje bebi prije nego što počne oblikovati riječi također pomaže djetetu otkriti načine da usmjeri pažnju i da se druži." (Diamond, 2002:127)

"Bez izlaganja novim riječima mladi ne bi nikada razvili stanice u slušnom dijelu moždane kore koje bi dobro razlikovale slične i različite zvukove. Roditelji trebaju čitati svojoj djeci već od šestog mjeseca života, a ne čekati do četvrte ili pete godine." (Jensen, 2005:42)

Ovi citati dodatno govore i o snazi intuitivne strane roditelja djeteta. Najnovija istraživanja u području neuroznanosti govore o čudesnoj snazi djetetove intuicije, odnosno govore nam o svrhi koju ne možemo vidjeti okom, svrhi iza djetetovog rada, djetetove igre i istraživanja.

Činjenica je da se slika može doista potpuno razumijeti samo ako se promatra i vidi u cjelini. Činjenica je također da neki odrasli još uvijek najviše vole promatrati brojke. Ukoliko bi dijete ostvarilo neki brojem izmjereni rekord u skakanju, penjanju, provlačenju ili prevrtanju to bi možda bilo vrijedno njihovog uvažavanja i poštovanja. To što dijete svakodnevno višekratno dolazi do okvira svojih granica, pada i hrabro junački ustaje, pokušava ponovo sve

dok ne izađe iz okvira svoje nemogućnosti, a sve to kroz igru i osmijeh, neki odrasli jednostavno previđaju. Ne zato što to ne žele vidjeti, nego možda jednostavno zato što tako nešto očekuju samo u filmovima o super-junacima kao što su Superman i sl.

Knjigu, na osnovu promatranja nekoliko slabih strana, možda i možemo proglasiti slabom. Međutim, bez upoznavanja i prepoznavanja djetetovih jakih strana, učiniti slično s djetetom bi samo bio odraz vlastite slabosti i nekompetentnosti odgajatelja. Slabosti koja usmjerena na slabosti drugoga stvara samo još više slabosti. Konkretno se za primjer može uzeti prethodno nevedene značajno slabije rezultate u testovima kvocjenta inteligencije kao što je to bio slučaj među djecom s kojom su roditelji manje komunicirali, kao i slučaj kako ga se navodi u knjizi "Čarobno drveće uma".

"Imamo sada u bolnici jedno dijete koje smo u njegovoj osmoj godini našli u ograđenom krevetiću, prekriveno izmetom... Jedan neurokardiolog je njegov MRI protumačio kao "kortičku aztrofiju." Ali njegov korteks nije atrofirao. Nije izrastao i onda se skvrčio. Naprosto, nikad nije izrastao!

...

Jedna od stvari koju je najteže objasniti ljudima u našoj kulturi, kaže on, jest "ne samo da udaranje djece i vrištanje i urlanje na njih stvara povrede, već da odsutnost dodira, odsutnost pogleda oči u oči, dovodi do toga da nešto ne raste." (Diamond, 2002:121)

"Danas znamo da je prvih 48 mjeseci života kritično za razvoj mozga. Premda su istraživači oduvijek znali da je razvoj djeteta važan, nisu znali koliko je važan. Neurobiolog s Wayne Statea, Harry Chugani, tvrdi da iskustva u prvoj godini života "mogu u potpunosti promijeniti način na koji će se osoba razviti." (Kostulak prema Jensen, 2005:27)

Ovdje bi bilo opravdano zapitati se: "Kolika je kognitivna učinkovitost mozga ljudi odgovornih za stanje osmogodišnjaka?" ili možda bolje: "Postoji li uopće kognitivna učinkovitost njihovog mozga?". Opravdanije bi ipak bilo postaviti pitanja: "Što se može učiniti kako se nešto takvo više ne bi ponovilo?".

Odgovor, dijelici puzzle, nudi Daniel Goleman objašnjavajući kako mentalni jad i tjeskoba smanjuju kognitivnu učinkovitost našeg mozga.

"Živčani autoput za disforiju vodi od amigdale do desne strane prefrontalnog korteksa. Kad se ti sklopovi aktiviraju, misli nam se fiksiraju na ono što je bilo okidač za negativne osjećaje uznemirenosti. Kad postanemo prezaokupljeni, recimo, brigom ili ogorčenjem, trpe naše mentalne sposobnosti. Isto tako, kad smo tužni, razina aktivnosti u prefrontalnom korteksu

opada i stvaramo manje misli. Ekstremi tjeskobe i ljutnje s jedne strane, i tuge s druge strane, gurnu moždanu aktivnost izvan zone učinkovitosti." (Goleman, 2006:294)

Dakle, suprotno od puta koji vodi moždanu aktivnost izvan zone učinkovitosti i destruktivne kreativnosti bi bio put fiksiranja misli na ono što je bilo okidač za pozitivne osjećaje, odnosno uvjerenje da se čovjek može suočiti s vlastitim izazovom uz konstruktivnu kreativnost u zajedništvu, te da može sve to iskoristiti u svoju korist.

"Psiholozi su otkrili da je zahvalnost ili iskazivanje divljenja nekome ili nečemu jedan od najboljih načina kojima možemo povećati sreću. Nevjerovatnih 90 posto osoba u jednom istraživanju izjavilo je da ih je iskazivanje zahvalnosti učinilo sretnijima; 84 posto ih je reklo da im je smanjilo stres i depresiju te pomoglo da budu optimistični; a 78 posto da su imali više energije." (Hawn, 2012:127)

Uobičajena zamka kod fiksiranja misli na pozitivne osjećaje je uspoređivanje vlastitih jakih strana ili ostvarenja s jakim stranama ili ostvarenjima drugih. Ključno pitanje za izbjegavanje te zamke je: "Što se može učiniti kako bi moje sutra moglo biti bolje od mog danas?". Kako je vidljivo iz prethodnog dijela teksta, destruktivna kreativnost osobu može spriječiti da pravilno koristi informacije koje su joj dane. Mnogi odrasli su odrastali u sredini koja je povezivala greške s nečim lošim, pa su oni imitacijom preuzeli iste obrasce razmišljanja. S druge strane Thomas Edison je rekao da je za rezultat svog uspjeha zahvalan tisućitom broju pokušaja prije stvaranja učinkovite žarulje, odnosno tisućitom broju grešaka koje su stvorile podlogu znanja koje ga je zatim dovelo do tog uspjeha. Naravno da je jasno kako je u vrijeme današnje stvarnosti glavni izazov preživjeti, a izlazak izvan okvira svojih granica donosi dodatne rizike o kojima treba dobro razmisliti.

"- Da se to bar nije dogodilo u moje vrijeme! - uzdahne Frodo.

- To i ja kažem – reče Gandalf – i svi oni koji dožive ovakvo vrijeme. Ali nije na njima da o tome odlučuju. Na nama je samo da odlučimo što ćemo učiniti s vremenom koje nam je dano. A naše je vrijeme Frodo, već poprilično crno." (Tolkien, 2002:67)

Jaka strana priča nije da one nude bijeg od stvarnosti, upravo suprotno, jaka strana priča je da pomognu bolje razumijeti stvarnost, da pokažu kako se čudovišta mogu svladati, a ne da pokažu kako čudovišta postoje. Jaka strana priča je mogućnost učenja na tuđim greškama. Jaka strana priča je da dodatno razvijaju našu kognitivnu učinkovitost, našu konstruktivnu kreativnost, naše učenje, naše jake strane.

"Kreativni sustav može dodati kreativnost jednoj ili više od četiri komponente bilo

kojega cjelokupnog ponašanja. To možemo vidjeti u aktivnostima velikih sportaša, plesača, kirurga i ostalih koji izvode neuromuskularne majstorije, čija se kreativnost ne može ni s čim usporediti. Michael Jordan je jedan od najkreativnijih sportaša koji su ikada živjeli. Kreativno mišljenje je ono što izdvaja velike pisce, umjetnike, glazbenike i znanstvenike od nas ostalih. Sposobnost je velikih izvođača da stvore i izraze osjećaje koji će očarati publiku." (Glasser, 2004:125)

Rano učenje mnogo govori o snazi čovjekovog uma, o uspavanom divu u ljudskim glavama. Uvidjeti snagu djetetove intuicije i konstruktivne kreativnosti, snagu spontanosti i osjećaja koji ga vode u njegovim istraživanjima i ponašanjima, znači uvidjeti i vlastitu snagu potpunog ljudskog bića. Snagu koje su se neki odrekli, svatko u svojoj mjeri, kad su povjerovali mitovima i pričama koji su njihovo postojanje zarobili tankim nitima vlastite destruktivne kreativnosti, nitima koje su pažnju vezale uz brojeve s vrlo malo smisla i svrhe.

"Djetinjstvo je onoliko bogato, koliko je prožeto lijepim slikama koje će jednom u kasnijoj dobi zračiti životnu snagu i smisao. To je ono na što se možemo osloniti kada se u nekim razdobljima života traže odgovori na "vječita pitanja". Dijete pamti događaje, postupke ljudi, atmosferu, a sadržaj toga pamćenja određivat će njegov odnos prema njemu samome i drugima. Upravo nam bajke pružaju mogućnost ostvarivanja tog cilja." (Velički, 2013:11)

Niz znanstvenih istraživanja ukazuje na izravnu povezanost između rasta mozga ljudske bebe i pozitivnog iskustva u obogaćenoj sredini kakvu nudi izražavanje zahvalnosti.

Ukoliko se ovdje dodatno uzme u obzir sredina kao "treći odgajatelj" i postavi se pitanje: "Kakvu poruku djeci šalje sredina u kojoj njihove lutke, igračke i knjige leže odbačene na podu, razbacane poput smeća na smetlištu?". Lutke koje su snažan simbolički materijal, koje mogu imati značajno pozitivno transformacijsko djelovanje na dijete. Igračke koje su alati za najvažniji posao djeteta. Knjige koje pomažu djeci otkriti nadu i vrijednosti i znanja i osjećanja i slobodu.

Svrha zahvalnosti u tom kontekstu ne može biti razvoj opsjednutosti s urednošću, oduzimanje prostora vrtića djeci kroz kažnjavanje suprotno njihovoj prirodi, kroz oduzimanje slobode vlastitog izbora ponašanja sa sredinom ili utiskivanje strahopoštovanja prema sredini. Jedna od pokretačkih snaga ovog rada proizlazi iz ideje kako se postizanje ciljeva *Nacionalnoga kurikulumu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* temelji na shvaćanju djeteta kao cjelovitog bića te prihvaćanju integrirane prirode njegova učenja u organizaciji odgojno-obrazovnoga procesa u vrtiću.

Dakle, na isti način na koji se uvažava prostor kojeg zauzima djetetovo tijelo, mora se uvažiti i prostor kojeg zauzima djetetovo djelovanje na sredinu.

Naglasak koji se prije više stotina godina kroz odgoj stavljao na kompetencije "racionalnost, logičnost, analitičnost" za mjeru odraslosti i ciljani smjer kretanja djeteta zasigurno je doprinjeo tome gdje se sada čovjek kao pojedinac i društvo u globalu nalazi. Primjeri iz života ukazuju na to da kada čovjek izgubi vitalni dio sebe, oku i mjernim jedinicama nevidljivi unutrašnji svijet, smisao i svrhu, tada često traži tu unutarnju vitalnost kroz razne izvanjske nadomjestke što može dovesti i do raznih ovisnosti.

"Umjesto da život ispunimo kreativnošću, mi se odajemo alkoholu, drogama, prekomjernom jelu ili poslu te postajemo ovisni o stvarima ili ljudima kako bismo odagnali osjećaj gubitka do kojeg nas je dovelo potiskivanje vlastite nadarenosti i snova. Ovisnostima blokiramo taj osjećaj i svijest o činjenici da je do gubitka ikada došlo." (Cameron, 1999:63)

Stephen R. Covey u knjizi "Sedam navika uspješnih obitelji" ukazuje i na to kako se samo tijekom posljednjih 30 godina situacija za obitelj znatno izmjenila.

Ukoliko će se uvažiti njegov doprinos, uvažiti će se i njegov poziv na razmišljanje o: "Broj samoubojstava tinejdžera porastao je za gotovo 300%." (Covey, 1998:8)

Trenutno vladajuća logika stvari kaže: "Vidiš koliko je požar velik. Misliš da možeš bilo što promijeniti?". Na takva, životna i vječna pitanja, priča ponekad doista može ponuditi najbolji odgovor.

"Priča počinje s golemim požarom koji je izbio u šumi. Sve su životinje, i velike i male, pobjegle na rub šume i promatrale vatru – sve osim kolibrića. "Ja ću poduzeti nešto u svezi ove vatre!" rekao je. Stoga je odletio do najbližeg potoka i zaronio u vodu. Kada se podignuo u zrak, u kljunu je ponio kapljicu vode koju je ispustio na vatru. Vatra je bila golema, ali kolibrić je neprestano letio do izvora, vraćao se s kapljicom u kljunu i ispuštao je na vatru. Svaki put je bio uvjeren da će ta jedna kap biti važna. Dok se to događalo, druge su se životinje – od kojih su neke imale duge surle i velika usta poput slona, žirafe, lava i leoparda smijale malom stvoru. "Što si ti umišljaš?" rugali su mu se. "Ti si samo kolibrić. Vidiš koliko je požar velik. Misliš da možeš bilo što promijeniti?" Kolibrić nije želio trošiti svoje vrijeme niti se obazirati na njihove riječi obeshrabrenja i njihovu pasivnost. Stoga se na putu do potoka samo okrenuo drugim životinjama i rekao im: "Pa činim sve što mogu!" (Wangari, 2011:147)

Možda najbitniji dio ove priče nije oku vidljiv, možda još nije čak niti napisan.

Rasplet, rješenje problema se teško može vidjeti iz iste pozicije u kojoj je problem nastao. Ponekad je za rješenje potrebno samo malo promijeniti kut gledanja.

Iznenadnje može biti najljepši dar koji čovjeku život može darovati. Koliko bi se odrasli iznenadili kad bi pogledali oko sebe i doista vidjeli ta mala bića u njihovoj cjelini. Ta mala bića, tu djecu koja kao hrabri kolibrić svaki dan, svaki sat čine koliko mogu na samom okviru svojih granica. Postoji vjera da će se svi koji im daju priliku iznenaditi time što sve djeca mogu, ako im se samo da cjelokupno poštena prilika. Priliku uz stav koji izražava čistu zahvalnost prema njihovom biću. Pitanje: "Može li se svoj djeci svijeta dati takva cjelokupno poštena prilika?" morati će pričekati red na svoj odgovor. Međutim, jednom djetetu kome je dana takva cjelokupno poštena prilika to može značiti cijeli svijet. Značenje toga za svijet može biti u posljedici rješavanja nekog od problema s kojima se svijet susreće, a kojemu je došao red za rješavanje. Kroz ideju, priču ili umjetničko djelo druge vrste, proizašlo od tog jednog kompetentnog djeteta. Proizašlo iz toga da on kroz vlastitu konstruktivnu kreativnost, vođen unutrašnjom motivacijom, kaže: "Pa činim sve što mogu!".

"Današnja biologija ukazuje da umjetnost može pomoći u postavljanju temelja za kasniji uspjeh u obrazovanju i karijeri. Snažni umjetnički temelji olakšavaju rješavanje zadataka, izgrađuju kreativnost, koncentraciju, samoučinkovitost, koordinaciju i samodisciplinu te razvijaju sklonost prema vrijednostima." (Jensen, 2005:46)

Odluka ministra obrazovanja RH o jednom satu likovnog odgoja tjedno i rezanju plaća u obrazovanju govori da će davanje takve cjelokupno poštene prilike djeci u osnovnim školama RH morati pričekati. Odluka koja je donešena unatoč postojanju znanstvenih istraživanja koja ukazuju na korisnosti obogaćivanja razvoja kroz umjetnost. Slična je situacija i po pitanju uskraćivanja sredstava za rad od vlade u vrtićima.

Vremena jesu crna i upravo takva vremena traže korištenje najučinkovitijih metoda, ideja koje mogu donijeti najviše svjetlosti. Poznato je da svjetlo samo jedne svijeće ne samo da može osvijetliti tamu, nego može zapaliti mnoštvo drugih svijeća bez da izgubi nešto od svog sjaja. Slično je djelovanje dobrobiti i vrijednosti zahvalnosti.

Neki odrasli, duboko ukorjenjeni u slabosti ovog vremena, vjerojatno će ostati usmjereni na traženje slabosti, jer jednostavno imaju takvu naviku. Ipak, pitanje: "Što je sa problemom na koji ukazuje crna statistika o tinejdžerima?" nije samo njihovo pitanje. Odgovor u nastavku nije njihov, ali bi mogao postati, ukoliko bi oni to tako svojom slobodnom voljom izabrali.

"Zahvalni mladi (dob 11-13), u usporedbi s manje zahvalnima su sretniji, optimističniji, imaju bolje odnose sa prijateljima i obitelji, zadovoljniji su s njihovom školom, obitelji, zajednicom, prijateljima i samima sobom; te nude više emocionalne potpore drugima. Oni su također psihički zdraviji i imaju manje negativnih tjelesnih simptoma kao što su glavobolja, boli u trbuhu i sluzi u nosu. Utvrđeno je i da su zahvalni tinejđeri (dob 14-19) u usporedbi s manje zahvalnim tinejđerima, više zadovoljni sa svojim životima, koriste svoje jake strane na dobrobit njihove zajednice, više su uključeni u rad škole i hobije, imaju bolje ocjene, manje su zavidni, depresivni i pohlepni." (Bono i Froh, 2014:8)

Odrasli čovjek, destruktivne kreativnosti, za mjeru svoje budnosti često ima naviku uzimati bol. Na svoje pitanje: "Sanjam li ili sam budan?" odgovor traži na način da se uštipne. Ukoliko osjeća bol, budan je. Neki od roditelja tih odraslih ljudi su znali da je batina iz raja izašla, ali nisu znali da je to bilo zato što joj tamo niti nije bilo mjesto. Put do mjesta u kojem je temeljna odrednica bol, ponekad doista može biti popločen dobrim namjerama neznanja. Odrasli destruktivne kreativnosti često za priču u kojoj između početka i kraja nema muke, uzimaju za priču u kojoj nema niti nauke.

Djeca uče i razvijaju se kroz suradnju, igru i osmijeh, naravno u mjeri određenoj vlastitom individualnosti. Koliko god je to prije spomenutim odraslima teško povjerovati, toliko je tu sve veći broj znanstvenih istraživanja koja govore o snazi naučnog pristupa djeteta. Pristupa zahvalnosti, koji uz intuitivnost, konstruktivnu kreativnost, spontanost i osjećajnost, sadrži i razvija racionalnost, logičnost i analitičnost. Pristupa zahvalnosti, koji okvire svojih granica pretvara u razvojne izazove pune suradnje, igre i smijeha. Pristupa zahvalnosti koji ne treba podučavati i oblikovati na svoju sliku, nego kroz taj njihov pristup pomoći im naučiti izlažući ih novim iskustvima u obogaćenoj sredini.

"Istaknuti razvojni psiholog John Flavell jednom nam je rekao kako bi mijenjao sve svoje nagrade za priliku da nekoliko minuta svijet gleda očima djeteta. Jednaku ambiciju imali su romantičarski pjesnici s početka devetnaestog stoljeća kao što su Wordsworth i Blake. Oni su mislili kako je djetinjstvo razdoblje u kojem svemir vidimo najjasnije i najintenzivnije ga doživljavamo. Bilo je to "vrijeme kada su mi se livade, gajevi i potoci, zemlja i svi obični prizori činili obasjani nebeskom svjetlošću." To je vrijeme kada mi vidimo "svijet u zrcu pijeska, a u divljem cvijetu raj." Wordsworth i Blake su također uvidjeli kako mi kao odrasli i dalje imamo trenutke razumijevanja jednake jasnoće i intenziteta. Oni su vidjeli kako su ti uvidi bili dijelovi iskustva stvaranja: trenutci koji nam omogućavaju pisanje

poezije." (Gopnik, 2003:210)

Trijumf sam po sebi, kako navode rječnici "sjajna, potpuna pobjeda", u ovom ratobornom svijetu koji potrošačkom pohlepom reže granu na kojoj sjedi, je zadržati vlastito znanje i iskustvo odrasle osobe, ali i skromnost i hrabrost te vidjeti na način na koji vidi dijete, način koji pažnju poklanja potencijalu i jakim stranama. Film *Život je lijep* Roberta Benignija (tal.: *La vita è bella*) tragi-komična drama iz 1997. je priča upravo o takvom trijumfu. Kao što hrabrost ne znači odsustvo straha, tako niti zahvalnost ne znači odsustvo zavisti, pohlepe, ljubomore ili lijenosti, nego to znači da uz konstruktivnu kreativnost vidimo kako postoji nešto važnije od te slabe strane. Iz pouke koju nosi spomenuta tragi-komična priča može se uočiti kako uspomene, koje na takav način ostaju, doista imaju tu snagu transformacije doživljaja i misli o kojoj je i Bruner govorio. Odnosno, ovdje je trijumfalno citirati posljednju naraciju u filmu:

"TO JE BIO NJEGOVA DAR MENI. - Pobjedili smo!

Jesmo. - Tisuću bodova! Puknut ćemo od smijeha!"

"Neke religije i duhovne tradicije vjeruju da je svjesno osjećanje zahvalnosti obilježje duhovne zrelosti. Ako je duhovna evolucija sljedeća faza razvoja čovječanstva, a možda i jest, s obzirom da je prefrontalni korteks najnoviji evoluirani dio čovjekova mozga i da je aktivan u stanjima suosjećanja, zahvalnosti i duhovne kontemplacije, svi bismo trebali nastojati postati suosjećajni, ljubazni i zahvalni. Postupci koji nam pomažu da to učinimo odvest će nas na sljedeću razinu društvenog razvoja, gdje ćemo više surađivati, dijeliti, vjerovati, praštati i svjedočiti većem miru, sreći i ljubaznosti u svijetu." (Hamilton, 2012:154)

Kako se znanstvene spoznaje razvijaju tako se povećava razina saznanja o dobrobitima i vrijednosti razvoja izražavanja zahvalnosti.

Sljedeća lista od 10 dobrobiti zahvalnosti je sažeti izvod, odabran jer predstavlja sintezu iz liste od 31 dobrobiti zahvalnosti sastavljene na osnovi 40 znanstvenih studija o zahvalnosti.²

1. Zahvalnost ljude čini sretnijima

Dnevno pet minuta odvojenih za dnevnik zahvalnosti može povećati dugoročno blagostanje za više od 10%.

2. Zahvalnost ljude čini ljepšima u očima drugih

Zahvalnost stvara društveni kapital - u dvije studije s ukupno 243 sudionika, oni koji su bili 10% zahvalniji od prosjeka su imali 17,5% viši društveni kapital.

²Amit A. 2015. The 31 Benefits of Gratitude You Didn't Know About: How Gratitude Can Change Your Life Pribavljeno 04.03.2015., sa <http://happierhuman.com/benefits-of-gratitude/>

Zahvalnost ljude čini ljubaznijima, društvenijima, s više povjerenja i uvažavanja. Kao rezultat toga, to pomaže da stvaraju više prijateljstava, produbljuju postojeće društvene odnose, i poboljšaju brak.

3. Zahvalnost ljude čini zdravijima

Vitalnost i energija organizma se pokazala u izravnoj korelaciji sa zahvalnosti. Oni koji su vodili dnevnik zahvalnosti su prijavljivali: 16% manje tjelesnih simptoma nelagode, 19% više vremena provedenog u vježbi, 10% manje tjelesne boli, 8% više sna, 25% povećanja u kvaliteti sna, 30% smanjenja simptoma depresije sve dok su vodili dnevnik zahvalnosti.

4. Zahvalnost unapređuje karijeru

Pomaže izgradnju poslovne mreže ljudi, povećava sposobnosti donošenja odluka, povećava produktivnost i pomaže pri dobivanju mentora i asistenata. Kao rezultat toga, zahvalnost pomaže boljem postizanju ciljeva u karijeri, kao i stvaranje pozitivne radne atmosfere.

5. Zahvalnost jača ljudske emocije

Zahvalnost smanjuje osjećaj zavisti, čini ljudske uspomene sretnijima, omogućuje ljudima iskustvo dobrih osjećaja i pomaže ljudima oporavak od stresa.

6. Zahvalnost ljude čini optimističnijima

Zahvalnost je u snažnoj korelaciji sa optimizmom. Optimizam ljude pak čini sretnijima, poboljšava zdravlje, a pokazalo se i da povećava životni vijek za čak nekoliko godina.

7. Zahvalnost smanjuje materijalizam

Materijalizam je snažno povezan sa smanjenim blagostanjem organizma i povećanom stopom mentalne neuravnoteženosti. Nema ništa loše u želji za imati više. Problem s materijalizmom je to da čini da se ljudi osjećaju manje kompetentni, smanjuje im osjećaj povezanosti i zahvalnosti, smanjuje njihovu sposobnost da se cijene i uživaju dobro u životu, stvara negativne emocije i čini ih više sebičnima.

8. Zahvalnost ljude čini manje sebičnima

To je zato što je sama priroda zahvalnosti u tome da se usredotočuje na druge (na njihova djela dobročinstva).

U tom smislu, izražavanje zahvalnosti može biti bolje od terapije samopoštovanja. Terapija samopoštovanja usredotočuje pojedinca natrag na sebe i misli tipa: "Ja sam pametan, ja izgledam dobro, ja mogu uspjeti, itd"

To može djelovati, ali ljude to također može učiniti narcisoidnima ili čak rezultirati nižim samopoštovanjem.

9. Zahvalnost povećava samopoštovanje

Ružno je zamisliti svijet u kojem djeci nitko ne pomaže. Unatoč njihovim pitanjima i molbama, nitko im ne pomaže.

Mnogo je ljepše zamisliti svijet gdje će im ljudi pomoći kad god im zatreba pomoć ni zbog čega drugog nego iz zahvalnosti prema vlastitom obilju. To je svijet razvijenog samopoštovanja.

10. Zahvalnost povećava produktivnost

Oni koji su nesigurni imaju poteškoću fokusiranja jer su mnoge od vlastitih mentalnih resursa vezali sa svojim brigama. S druge strane, oni koji su visoko samouvjereni u mogućnosti su biti produktivniji jer u većoj mjeri mogu usmjeriti svoje fokusiranje prema vlastitom radu. To djeluje na obje razine, na svjesnoj i podsvjesnoj razini – čovjek može biti mentalno smeten vlastitim brigama, ili češće, dio čovjekove podsvijesti troši energiju na potiskivanje negativnih informacija i briga.

4. RAZVOJ IZRAŽAVANJA ZAHVALNOSTI U KONTEKSTU ODGOJNO OBRAZOVNOG PROCESA

Pri promatranju ovako prikazanog izražavanja zahvalnosti bitno je imati na umu načelo fleksibilnosti iz *Nacionalnog kurikulumu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (2014) kroz koje se ukazuje na to da je učenje aktivni, subjektivni proces konstruiranja znanja pojedinca, koji se izvana može samo pokrenuti, ali se njime ne može izravno upravljati te da se ono u različitim subjektima učenja (djece i odraslih) ne događa ni jednakim redoslijedom niti jednakom brzinom.

"Neki dokazi evolucije ljubaznosti, suosjećanja, zahvalnosti i praštanja nalaze se u našim izrazima lica. Budući da svi mi dijelimo iste pretke u genetskom smislu, za očekivati je da ljudi diljem svijeta dijele iste vrste izraza lica. Očekivali bismo da čak i izolirane kulture, koje nisu bile u kontaktu s "civiliziranim" ljudima, dijele iste izraze. I pokazalo se da je to točno. Sve kulture svijeta izražavaju emocije istim izrazima lica. Primjerice, sreća univerzalno stvara smiješak, a tuga mrštenje." (Hamilton, 2012:180)

Slijedom toga bi se moglo uočiti kako se određeni procesi mogu klasificirati i definirati kao specifične točke ljudskog razvoja.

Odgojno obrazovna praksa kao usmjereni proces, kroz saznanja - što vodi održivom razvoju, a što propasti čovjeka, može ponuditi širu perspektivu analize i evaluacije razvoja izražavanja zahvalnosti.

Ukoliko ne bi postojao jasno definiran cilj tada bi i najveći trud mogao biti beskoristan.

4.1 Bloomova taksonomija razvoja izražavanja zahvalnosti

Bloomova taksonomija nudi širu sliku razvoja izražavanja zahvalnosti, koja omogućuje kako kvalitetnije definiranje ciljeva, tako i kvalitetniju analizu i evaluaciju realizacije tih ciljeva u odgojno obrazovnom procesu. Određenja kako su navedena mogu se koristiti kao orijentacijska osnova za određivanje i razradu ciljeva aktivnosti za razvoj izražavanja zahvalnosti, za kreiranje rasprava, pitanja ili scenarija koja ih sadrže.

Kognitivno područje:

- **Dosjećanje**, mogućnost reprodukcije izgovaranja uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti u izvornom obliku koje se očituje u sposobnosti prenošenja prethodno naučenih verbalnih izraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti.

- **Razumijevanje** uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti, uočavanje tijekom komunikacijskog procesa razmjene uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koje se očituje u pravovremenosti i odgovarajućoj razmjeni uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti.
- **Primjenjivanje** uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti u novim situacijama koje se očituje kroz primjenu stečenog znanja i pravila u novim situacijama na novi način.
- **Analiziranje** komunikacijskog procesa razmjene uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koje se očituje u mogućnosti utvrđivanja uzroka i posljedice komunikacijskog procesa uz izvođenje novih zaključaka.
- **Prosudivanje i vrednovanje** komunikacijskog procesa razmjene uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti, odnosno prva metakognicijska razina koja se očituje kroz mogućnost vrednovanja i kritičkog odnosa prema komunikacijskom procesu.
- **Stvaranje i uočavanje novih obrazaca** komunikacijskog procesa razmjene uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti, odnosno druga metakognicijska razina koja se očituje u sintetiziranju bitnoga iz cjeline tj. šire slike kao i mogućnošću stvaranja šire slike iz manjih dijelova, odnosno preuređivanju i razvoju komunikacijskog procesa.

Afektivno područje:

- **Primanje** uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koje se očituje na način da je uljudbena fraza ili neverbalni iskaz zahvalnosti dan na način da prevladava kognitivni aspekt dok je afektivni aspekt zanemariv. Afektivni aspekt izvođenja uljudbene fraze ili neverbalnog iskaza se tek počeo razvijati, a mogao bi biti i negativan, npr. kad bi osoba na njega bila prisiljena (!MORAŠ! reći HVALA, inače... "Kakvo je to nepoštovanje? Ti mali, nevažni stvore... znaš li tko sam Ja?").
- **Reagiranje** na uljudbene fraze i neverbalne iskaze zahvalnosti koje se očituje na način da se uljudbena fraza ili neverbalni iskaz zahvalnosti izvodi na način koji u različitom vremenskom periodu pokazuje visoki stupanj nestabilnosti, odnosno u velikoj mjeri može oscilirati: a) s prevladavajućim kognitivnim aspektom uz pasivan afektivni aspekt ili b) s izuzetno intenzivnim afektivnim aspektom izraza npr. zadovoljstva uz minimalni kognitivni aspekt.
- **Usvajanje vrijednosti i stava o** ritualima izgovaranja uljudbenih fraza i neverbalnih

iskaza zahvalnosti koje se očituje kroz provedbu načela u svakodnevnom životu pri čemu se intenzitet pounutrenja od prihvaćanja do identificiranja sa ritualima iskaza zahvalnosti prepoznaje u odnosu prema malim stvarima i djelima. Ukoliko su odgojni postupci prema djetetu u prethodnim fazama bili usmjereni na etiketiranje npr. "Ti si malo nezahvalno dijete" umjesto na određeno ponašanje koje može biti ljepše i ljubaznije (kako bi svi živjeli u ljepšoj i ljubaznijoj sredini), u ovoj fazi dijete bi moglo stvoriti stav kako je iskaz zahvalnosti nešto što ga umanjuje i nešto što nije dostojno prihvaćanja od osobe koja želi rasti i razvijati se.

- **Organizacija vrijednosti** prema ritualima izgovaranja uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koji postaju unutarnji stabilni sustav stavova i vrijednosti što se očituje kroz dugoročno stabilno djelovanje s uvažavanjem ravnoteže između slobode i odgovornosti, prepoznavanjem vlastitih darova i prihvaćanjem vlastitih slabih strana s prakticiranjem ljubaznosti prema vlastitoj osobi kao i prema drugima, prihvaćanje različitosti drugih te pomaganje drugima sukladno kritičkom vrednovanju u odnosu s nekim objektom, događajem i ponašanjem.
- **Karakterizacija ličnosti ostvarena kroz** rituale izgovaranja uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koja se očituje kao u priči Ružno pače Hans Christian Andersena, ostvarivanjem pozitivne slike o sebi, konstantnim izražavanjem samopoštovanja i poštovanja prema drugima, vidjeti jake strane i "patke" i "labuda" odnosno biti u mogućnosti utvrditi objektivne kriterije procjena, uz marljivost i disciplinu kroz spremnost na suradnju razviti svoje jake strane i izražavati se uljudbeno dostojno ljudi, kao što se labudovi izražavaju dostojno labudovima, a patke dostojno patkama.

Psihomotoričko područje:

- **Imitacija** izgovaranja uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koja se očituje na način da je uljudbena fraza ili neverbalni iskaz zahvalnosti izgovoren jednostavnim imitacijom uzora.
- **Manipulacija** izgovaranja uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koja se očituje na način da je uljudbena fraza ili neverbalni iskaz zahvalnosti izveden po uputi, "slijepim" slijedenjem zadanih pravila bez odstupanja od uputa.
- **Precizacija** izgovaranja uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koja se očituje na način da je uljudbena fraza ili neverbalni iskaz zahvalnosti izveden po

osobnom nahođenju uz neznatno odstupanje od poznatog obrasca. Aktivnost je i dalje "mehanički sklop" ali je izvedena sa znatno većom sigurnošću i preciznošću.

- **Analiza aktivnosti** izgovaranja uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koja se očituje na način da je prestala biti "mehanički sklop", preuzima obrise karaktera jer je forma dugotrajnim ponavljanjem usvojena do mjere koja omogućuje znatno veću usmjerenost pažnje na harmoniju izvedbe.
- **Naturalizacija** izgovaranja uljudbenih fraza i neverbalnih iskaza zahvalnosti koja se očituje na način da ritam komunikacijskog procesa, brzina izvođenja ne prolazi kroz proces kontrole jer je dugotrajnim ponavljanjem usvojena do mjere automatizacije koja omogućuje maksimalno pounutrenje sukladno vlastitoj prirodi, odnosno postaje karakterna osobina.

U kontekstu kvalitetnijeg definiranja ciljeva razvoja izražavanja zahvalnosti, te isto tako i kvalitetnije analize i evaluacije realizacije tih ciljeva u odgojno obrazovnom procesu, od izuzetne je važnosti poznavati mogućnosti djece ovisne o njihovoj dobi i drugim razvojnim faktorima pri čemu je potrebno uvažiti i prepoznati individualne razlike svakog djeteta.

4.2 Razvojna mapa kao orijentacijska osnova za razvoj izražavanja zahvalnosti

Sljedeća lista je sažeti izvod razvojne mape (Ivić i sur., 2003) koju treba koristiti isključivo kao orijentacijsku osnovu za određivanje i razradu ciljeva aktivnosti za razvoj izražavanja zahvalnosti.

Tablica 1: Razvojna mapa za period 0-3 mjeseca

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI		SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ	
(0-1)	Povremeno se oglašuje grlenim glasovima.	(0-1)	Spava oko 20 sati.
(1-2)	Oglašuje se samoglasnicima.		Prestaje plakati kada mu se približite.
(2-3)	Guče izmjenjujući samoglasnike i		Gleda netremično majku dok mu priča.
(3)	suglasnike.	(1-2)	Ljudski glas i podizanje na ruke smiruju dijete kada plače.
	Prvo udvostručavanje slogova.	(2-3)	Različiti izrazi lica.
		(3)	Spava oko 18 sati.
		(0-3)	Različito plače kada je gladno, kada ga nešto boli i kada mu je neudobno.

(Ivić i sur., 2003)

Tablica 2: Razvojna mapa za period 4-6 mjeseci

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI	SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ
(4) Na govor majke odgovara gukanjem i klicanjem.	(4) Glasno se smije. Traži pogledom majku koja ga zove.
(5) Vokalizira dva glasa ili više njih.	(5) Pozitivna ljudska reakcija na svaki ljudski lik.
(6) Modulira glas tonovima kao da pjeva. Modulira glas po jačini, visini i duljini.	(6) Spava oko 16 sati. Razlikuje poznate od nepoznatih. Ljuti se ako mu se oduzme igračka.
	(6-7) Smije se liku u ogledalu.

(Ivić i sur., 2003)

Tablica 3: Razvojna mapa za period 7-9 mjeseci

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI	SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ
(7) Izgovara više određenih slogova uz promjenu jačine i visine tona.	(8) Igra se skrivača "ku-ku".
(9) "Brblja", jasno udvostručuje slogove bez značenja (ba-ba). Razumije jednu riječ.	(9) Spava oko 15 sati. Hrani sebe keksom. Privlači pozornost okoline različitim aktivnostima. Reagira na svoje ime. Oponaša radnju mahanja "pa-pa". Pružuje ruke da bi ga podigli. Plače kada se odvoji od majke. Afektivno vezivanje: vezuje se za jednu osobu. Strah od stranih osoba: rezervirano ponašanje.

(Ivić i sur., 2003)

Tablica 4: Razvojna mapa za period 10-12 mjeseci

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI	SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ
(10) Razumije nekoliko riječi. Na nalog okreće glavu prema poznatoj osobi ili predmetu. Sluša i oponaša zvukove iz okoline. Oponaša nekoliko glasova.	(10) Pije iz šalice uz pomoć odraslog. Pružuje igračku, ali je ispušta.
(10-11) Zna nekoliko riječi (mama, tata, baba, pa-pa)	(11) Pljeska rukama na poznate pjesmice. Reagira na zabranu prekidom započete aktivnosti.
(12) Izvršava jednostavne naloge: dođi, nemoj.	(12) Spava 13 do 15 sati. Žvače hranu.

			<p>Pomaže pri oblačenju.</p> <p>Samostalno prinosi hranu ustima.</p> <p>Oponaša jednostavne radnje ukućana (plazi jezik, žmirka, kašljuca).</p> <p>Pokazuje prstom u željenom smjeru.</p> <p>Daje predmet majci.</p> <p>Pokazuje interes za djecu i odrasle.</p>
--	--	--	--

(Ivić i sur., 2003)

Tablica 5: Razvojna mapa za period 13-18 mjeseci

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI		SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ	
(15)	Glasom izražava želje.	(12-15)	Strah od nepoznatih osoba dostiže vrhunac.
	Razumije da poznate stvari i osobe imaju ime.	(15)	Reagira na svoje ime.
(15-18)	Koristi rečenicu od jedne riječi ili riječ i gestu.		Oponaša jednostavne aktivnosti ukućana.
(16)	Koristi šest riječi.		Ponavlja aktivnost kojoj se ukućani raduju.
	Imenuje jedan predmet na zahtjev.	(18)	Skida cipele i čarape, otvara patentni zatvarač.
(17)	Upotrebljava frazu od dvije riječi imenskog tipa ("Mama lopta").		Pridržava čašu dok pije; pokušava jesti žlicom.
(18)	Spaja imenicu i glagol ("Mama daj").		Jak strah prilikom odvajanja od bliskih osoba.
			Igra solitarna, igra se samo u prisustvu druge djece.
			Javljuju se znaci ljubomore; buni se kada drugo dijete privlači pozornost na sebe.

(Ivić i sur., 2003)

Tablica 6: Razvojna mapa za period 19-24 mjeseci

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI		SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ	
(19)	Zna više fraza od dvije riječi tipa imenica – glagol.	(24)	Skida gaćice, hlače, kaputić, patentni zatvarač.
(20)	Prepoznaje osam do dvanaest slika.		Pije samo iz šalice.
(21)	Traži riječima jesti i piti.		Uglavnom je suho noću.
	Izvršava nalog koji zahtjeva dvije radnje (odnesi, zatvori).		Početak paralelne igre; igra se kraj vršnjaka, ponekada im daje ili pokazuje igračku.
(22)	Koristi imenice, glagole i pridjeve.		Uživa u igrama borenja i premetanja s vršnjacima.
(22-24)	Zna nekoliko jednostavnih fraza i rečenica do tri riječi.		Početak zanimanja za grupne aktivnosti.

(24)	Odgovara primjereno na pitanja koja imaju značenje pripadanja (Čija je ovo mama?). Izgovara svoje ime na zahtjev. Upotrebljava 200 do 250 riječi.		Prkos, tvrdoglavost. Izražena ljubomora. Reagira na emocionalni izraz odraslog (empatija).
------	---	--	--

(Ivić i sur., 2003)

Tablica 7: Razvojna mapa za period 3 godine

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI		SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ	
(26)	Govori o sebi u trećem licu.	(25)	Ostaje na kratko vrijeme s nepoznatom osobom.
(27)	Završava zadnji slog ili riječ stiha poznate pjesmice.	(26)	Navlači dijelove odjeće na sebe (cipele, čarape, gaćice).
(30)	Razumije tri prijedloga (na, u, pokraj). Recitira kraće recitacije. Razumije pitanja: "Što leti, skače, pliva...?", "Što radiš sa ovim?".	(28)	Inicira vlastitu igru. Prihvaća igru JA-TI. Zna svoje ime.
(36)	Upotrebljava zamjenice i množinu. Koristi se zamjenicom "ja". Traži da mu se pričaju omiljene priče. Priča doživljaje. Stalno postavlja pitanja: Tko? Što?. Upotrebljava 600 do 800 riječi.	(29)	Na vrijeme traži kahlicu.
		(30)	Ne mokri noću. Nosi čašu s vodom bez izlivanja. Uživa pomažući odraslima u aktivnosti (briše prašinu). Priključuje se grupno vođenoj igri ("Ringe raja").
		(36)	Kaže svoj spol i godine starosti. Koristi fraze uljudnosti: hvala, molim, oprostite. Igru često prati govorom. Pokušava pospremiti igračke. Dobiva napade bijesa pri sputavanju i sl.

(Ivić i sur., 2003)

Tablica 8: Razvojna mapa za period 4 godine

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI		SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ	
(3-4)	Verbalizira radnju koja slijedi u pričama koje poznaje. Opisuje radnje na slici. Dugi monolozi. Rečenica potpuna, govor razumljiv. Stalno postavlja pitanja.	(3-4)	Uspostavljena kontrola defekacije i mokrenja (potrebna mu je pomoć u toaletu). Prva zaljubljanja.
		(4)	Kooperativna igra sa vršnjacima. Početak prihvaćanja jednostavnih pravila igre.

Broji do 4 mehanički. Upotrebljava 1200-1500 riječi.	Samoinicijativno se pozdravlja sa odraslima. Samostalno se priprema za spavanje. Počinje emocionalno povezivanje. Pojava emocija: stida, zavisti, nade i ponosa; prvi estetski osećaji.
---	---

(Ivić i sur., 2003)

Tablica 9: Razvojna mapa za period 5 godina

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI		SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ	
(4-5)	Upotrebljava 1800-2200 riječi. Prepričava kratke priče. Razumije prijedlog iza –ispred. Samo priča priču po slikama. Prepoznaje nekoliko slova abecede. Odgovara na jednostavna pitanja: "Što je to i od čega je napravljeno?". Postavlja pitanja: "Kada? Zašto? Kako?".	(4-5)	Zanimanje za spolne organe, moguća masturbacija. Potpuno ovladava toaletom. Strahovi od mraka, imaginarnih bića.
		(5)	Postavlja sebi stol. Organizira igre sa vršnjacima, preferira igru sa istim spolom. Uključuje se u razgovor sa odraslima. Može odložiti zadovoljavanje potrebe.

(Ivić i sur., 2003)

Tablica 10: Razvojna mapa za period 6-7 godina

RAZVOJ GOVORNIH SPOSOBNOSTI		SOCIJALNO-EMOCIONALNI RAZVOJ	
(6)	Govori korektno i jasno. Artikulira sve glasove (eventualno izostaje R, LJ, i NJ). Prepričava kratku priču nakon što je čuje. Piše i čita vlastito ime. Pita za značenje riječi. Razumije pojam "u sredini". Upotrebljava 2500 do 3000 riječi.	(6)	Koristi kompletan jedeći pribor; pravi sebi sendvič. Čisti svoje cipele. Ide samo u susjedstvo. Može mu se povjeriti manji iznos novca. Bira omiljenog prijatelja. Pokazuje zaštitničko ponašanje prema mlađoj djeci. Poštuje pravila igre s vršnjacima. Prepoznaje vlastite osjećaje ljubavi i sreće, bijesa, razočaranja. Situaciju može sagledati iz kuta druge osobe. Realistični strahovi i strahovi od natprirodnih bića. Sposobnost za suradnju i zajedničke aktivnosti.

(Ivić i sur., 2003)

Trenutna točka razvojnog kontinuuma svakog pojedinog djeteta ovisi o nizu faktora koji se mogu podijeliti na unutarnje faktore razvoja govora i vanjske faktore razvoja govora.

Unutarnji faktori razvoja govora su: opće zdravstveno stanje djeteta s posebnim naglaskom na stanje i razvoj njegovih govornih organa, razvoj i stanje njegovih slušnih organa i organa vida te njegove kognitivne i emocionalne sposobnosti.

Vanjski faktori razvoja govora su: obiteljska sredina, posebno majka, jaslice, vrtić, grupe za igru, škola, sredstva komunikacije.

Zakovitosti prema kojima se odvija razvoj govora djeteta treba upoznati kako bi se taj razvoj govora mogao uredno pratiti, te na sukladno odgovarajućim načelima poticati u vrtiću.

5. RITUALI I OPĆA NAČELA POTICANJA RAZVOJA IZRAŽAVANJA ZAHVALNOSTI UNUTAR INSTITUCIJSKOG KONTEKSTA

Kako bi opća načela poticanja razvoja izražavanja zahvalnosti bila lakše pamtljiva, ovdje će biti navedena kako slijedi, u akronimu Z.A.H.V.A.L.N.O.S.T.I. ; a uz parafraziranje autorice Ilone Posokhove i njezinog rada Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece: **Z**ona najbližeg razvoja, **A**fektivan odnos, **H**rabrenja ritualima, **V**rijednost imitacije, **A**ktivnost ili mišljenja, **L**aboratorij komunikacije igre, **N**aracija povratnih informacija, **O**bogaćenje učenja pokretom, **S**timulativne okoline, **T**ransformacija, **I**nteres djeteta

5.1 Z ona najbližeg razvoja

Ključno načelo poticanja dječjeg govora je zona najbližeg razvoja koja predstavlja razmak između razine aktualnog stvarnog razvoja djeteta i razine mogućeg razvoja, tj. između onoga čime dijete već vlada i onoga čime može ovladati u najbližoj budućnosti uz neophodnu ispravnu stimulaciju. "Zona najbližeg razvoja određuje psihičke funkcije, koje još nisu sazrele, već se trenutno nalaze u procesu sazrijevanja, funkcije koje još nisu postale plodovima, već su tek pupoljci, cvjetići razvoja. Dakle, stimulacija je ispravna tek kada ide ispred razvoja, kada je usmjerena ne na jučerašnji, već na sutrašnji dan." (Posokhova, 1999:29)

5.2 A fektivan odnos

Ignoriranje je štetnije od razmaženosti, defektolozi djecu koja su rasla bez obiteljske pažnje zovu "pedagoški zapuštenom djecom", to su djeca koja znatno zaostaju u razvoju. "Dakle, potrebno je aktivno usmjeriti dječju znatiželju, aktivno pomagati da se razvija i spoznaje sve novo u životu. Zato je dobro odvajati dnevno barem sat vremena koji će biti posvećen isključivo aktivnoj stimulaciji dječjeg razvoja: zajedničkom kreativnom igranju, čitanju bajki i pjesmica itd." (Posokhova, 1999:29)

Odgajatelj dakle u načelu treba nastojati osigurati za djecu dobar govorni model i posebnim postupcima i vježbama stvarati uvjete kako za pravilan izgovor svih glasova materinjeg jezika, tako i usvajanje jasne dikcije, akcenata i pravilnog izgovaranja riječi u rečenici, kao i pravilnu intonaciju (glasnost, visinu, boju, tempo, izražajnost i dr.).

U dijalogu unosi svu energiju kako bi što potpunije razumio osobu s druge strane i što je moguće bolje osjetio priču koju mu osoba poklanja. Riječi su mu sadržajne i zvučne, rečenice jasne i detaljne, a pravilno primjenjena šutnja predstavlja jedan od njegovih snažnih komunikacijskih alata.

Dobro tempiranom šutnjom naglašava riječi koje su joj prethodile i one koje slijede iza nje. Tako sugovornicima daje priliku da dožive riječi, da mogu zamisliti i osjetiti značenje cjeline iza riječi. Rijeke i šume u njegovim pričama se može vidjeti, čuti, pomirisati jer pričajući o njima on ih gleda, čuje i miriše. U stvaranje te atmosfere ulaže bez zadržke svu svoju energiju i emocije.

Ako priča o sretnom seljaku koji pjeva na polju kojem daruje svoju pažnju i trud i on je sretan s njim, ako priča o gladi seljaka kojemu je poplava odnijela kruh i on suosjeća sa seljakom do mjere u kojoj se čini kako malo nedostaje da mu želudac zapjeva tužaljku o praznini. Kad priča o hrani, u njegovoj mašti se trudi dočarati i osjetiti svaki okus, svaki miris.

Trudi se ostvariti pozitivnu neverbalnu komunikaciju, donijeti osmijeh na lica koja ga okružuju i tako oplemeniti svijet s radošću i zahvalnošću.

Igra za njega ima dimenziju svetosti jer predstavlja suradničku aktivnost u kojoj osobe sudjeluju kako bi se družeći i zabavljajući približile putu svog srca i tako onda učinile svijet zahvalnijim mjestom.

5.3 Hrabrenja ritualima

Slobodnom interpretacijom rada Stepehn R. Coveya, Sedam navika uspješnih obitelji, moglo bi se reći da je spoj skromnosti i hrabrosti nešto što čovjeku omogućuje da zadrži nadu i kad skrene s puta konstruktivnog razvoja, te da se uvijek iznova vraća na taj konstruktivni put gdje su njegove potrebe npr. sigurnost, pripadnost, sloboda bile zadovoljene. Te potrebe su znatno izražene kod djece koja se također osjećaju sigurnije ukoliko u njihovom životu postoji red, stalnost i predvidljivost događanja.

Zaključak istraživanja kako ga se navodi: "Ritualno ponašanje se razvilo kao način da unese mir i omogući lakše upravljanje stresom uzrokovano onime što ne možemo predvidjeti ili kontrolirati. Pojačava naš stav da imamo veću kontrolu u situaciji koja je inače izvan našeg utjecaja. Tako npr. košarkaši imaju svoj ritual žongliranja loptom prilikom izvođenja slobodnog bacanja." (Eilam i sur., 2011) dodatno potvrđuje ono što su generacije odgajatelja ne samo znale nego i primjenjivale kroz rituale u svojoj odgojnoj praksi.

Na pitanje "Kako izvoditi složenije rituale izražavanja zahvalnosti koje bi odgajatelj osmislio u suradnji s djecom?" tekst u nastavku djelomično nudi odgovor.

"Među raznovrsnim oblicima umjetničkih izričaja, kazalište je najbližije ritualu, a povezanost rituala i drame, na strukturalnoj razini, ostvaruje se i u procesu dramatizacije običaja ili upriličivanje običaja na sceni pri čemu dolazi do "preklapanja" ili "stapanja" tradicionalnog ritualnog čina i dramske predstave. ... Biraju se, zaključuje on scenični običaji, oni koji posjeduju unutrašnju dinamiku prikladnu za pozornicu i koji uključuju glazbu, ples i šalu. Nije rijetka ni autoreferencijalnost unutar običaja, npr. predstavljanje svadbe na svadbi. Za razliku od uobičajene, klasične (kazališne) predstave, kod izvedbe rituala često nestaje razlika između publike i izvođača, jer svi postaju sudionici ritualnog događanja. Ipak, ritualni čin kao svoj središnji dio najčešće ima predstavu koju nose izvođači." (Mišetić, 2004:37)

Dar pažnje

U prostoru vrtičke grupe odgajatelj na određenom mjestu drži biljku koju njeguje, pri čemu je njegov ritual zalijevanja biljke uvijek popraćen izražavanjem zahvalnosti prema biljci. (npr. "Biljko hvala ti za miris", uz neverbalnu gestu udisanja zraka ili milovanja listova biljke prstima.) Ukoliko se javi interes djece za taj ritual, tada bi djeca trebala biti ta koja će zalijevati biljku.

Prilikom određivanja redoslijeda djece u ovoj, a i drugim aktivnostima može se koristiti brojalica:

"Pliva labud preko Save, nosi pismo navrh glave, u tom pismu piše: Hvala ti još više!" prilagođena verzija brojalice:

"Pliva patka preko Save, nosi pismo navrh glave, u tom pismu piše: ne volim te više!" (Jurišić i Palmić, 2002:105)

Na početku priče Mali princ napušta svoj planet, napušta svoju ružu i svoju odgovornost prema njoj. Na kraju priče Mali princ nauči kako je vrijeme što ga je posvetio toj njegovoj ruži, tu njegovu ružu učinilo toliko dragocjenom.

"U tome je, eto, velika tajna. Za vas, koji kao i ja volite Maloga princa, sve na svijetu se mijenja ako negdje, tko zna gdje, ovca koju ne poznajemo pojede ili ne pojede ružu..." (Exupery, 2004:34)

Ono čemu osoba daruje svoju pažnju, to raste i razvija se. Ipak, ponekad kao da je vrlo lako smetnuti s uma kako vlastita pažnja doista postoji. Međutim, bitno je također naučiti

da je ta vlastita pažnja vrijedna uvažavanja i poštovanja. Bitno je i ne zaboraviti da je ona doista vlastiti dar. Dar kojeg se ne treba kupovati. Dar koji je na umu i slijedom toga dar koji se može podijeliti s drugima. Dar kojim se može čuti, vidjeti i osjetiti drugoga. Dar kojim se može stvarati radost. Dar kojim se može stvarati hrana. Dar kojim se može stvarati računala. Dar kojim se može stvarati sloboda i ljepota u životu.

Osobni simbol zahvalnosti

Ritual dodirivanja osobnog simbola zahvalnosti, kojeg bi dijete samostalno ili uz pomoć druge osobe izradilo, nacrtalo, ... , kako bi se prisjetilo svoje omiljene priče, omiljene osobe, igračke, lutke koja mu pruža osjećaj sigurnosti. Takav simbol može biti nešto vrlo jednostavno, poput prvog slova djetetovog imena u okviru omiljenog drva, tkanine s likom omiljene priče, prijelaznog objekta, ili sl.

"Ritual smirivanja prije večere

Prije večere možete u okviru obiteljskog rituala zapaliti svijeću. Svi prisutni neka kratko usmjere pozornost na plamen. Koncentracija na samo jedan objekt pomaže duhu da dospije u stanje dubljeg mira i jasnoće. Prije negoli počnete večerati, svaki član obitelji može navesti nešto za što je toga dana zahvalan" (Lantieri i Goleman, 2012:42)

Kamen zahvalnosti

"Dajte svakom svom djetetu manji kamen ili oblutak. Zadržite jedan za sebe. Recite im da je to njihov kamen zahvalnosti. Zamolite ih da ga nose u džepu ili školskoj torbi i da se svaki put kad ga opipaju sjete nečega na čemu bi trebali biti zahvalni. Podsjetite ih da će, ako samo dotaknu kamen, bez obzira na to gdje se nalazili ili što god se događalo u njihovim životima, osjetiti zahvalnost. I vi pokušajte učiniti isto." (Hawn, 2012:132)

Rođendani

"Rođendani mogu biti izvanredna prilika da se izrazi ljubav prema članovima obitelji, da se proslavi to što su oni dio obitelji. Tradicije vezane za rođendane mogu biti prava obnova. U našoj su obitelji rođendani veoma važni. Zapravo ne slavimo dane, nego tjedne. Cijeli bismo tjedan nastojali djetetu pokazati koliko nam je dragocjeno. Kuću bismo ukrasili plakatima, balonima, darovima koje bismo dali uz doručak, priredili bismo domjenak za

prijatelje, izveli dijete na večeru, priredili večeru sa širom obitelji, pripravili omiljeno jelo i kolače tog djeteta i hvalili ga."(Covey, 1998:281)

"Važno je izražavati zahvalnost našoj djeci samo za to što su oni koji jesu. Rijetko im zahvaljujemo za to tko su oni, međutim mi uvijek želimo da oni uvažavaju tko smo mi. Kad bi mi kao roditelji uzeli trenutak kako bi pogledali u oči našeg djeteta i rekli, "Hvala Ti," doista to misleći, njihov osjećaj vrijednosti bi se eksponencijalno razvio. Na ovakav način, mi poručujemo da oni imaju što doprinjeti samo s time što su oni koji jesu." (Shefali, 2010:143)

5.4 Vrijednost imitacije

Imitacija je prvi i osnovni način na koji dijete uči.

"Roditelj koji je vidio kako dijete kori lutku na isti način kako je i samo bilo ukoreno od roditelja, shvatit će da je oponašanje – nasljedovanje opaženog ponašanja – jedan od putova učenja komuniciranja. Djeca pritom uče što će reći, ali i kako to reći osobama različitih statusa, dobi i spola." (Reardon, 1998:53)

"Jedan od načina kako roditelji mogu pomoći komunikacijskom razvitku svoje djece sastoji se od aktivnosti koju psiholingvisti nazivaju proširivanjem. To je ponavljanje dječjih izjava i njihovo pravilno formuliranje. Evo primjera:

Dijete: "Tata auto."

Majka: "Da, tata je u autu."

U navedenom primjeru majka ponavlja dječju izjavu, ali dodaje glagol, prijedlog i padežni oblik. Takvo širenje pomaže razvitku dječjeg govora posebice ako dijete oponaša takve proširene oblike vlastitih izjava. Ima roditelja koji se ne bave proširivanjem govora svoje djece. Umjesto toga oni samo ponavljaju "dječji govor". U njegovu izvornom oblik, ili samo reagiraju na značenje dječjih izjava. Takav pristup može usporiti djetetov govorni razvitak." (Reardon, 1998:54)

"Djeca su prirodni imitatori. Imitiraju mamu i tatu. Njihova osjetljivost i prijemčivost su takve da će odgovoriti ne samo na riječi i zvukove nego i na stanične obrasce skrivenog straha i tenzije koji često utječu na roditeljsko ponašanje. Uobičajeni primjer za projekciju straha predstavljaju reakcije roditelja na prve korake njihovog djeteta. Majstori učenja putem probe i greške, mala djeca često padaju. To rade na relaksirani, skoro ugodan način, što daje malu vjerojatnost moguće povrede. Anksiozni roditelji, međutim, često prouzrokuju reakcije šoka i straha kod djeteta prenoseći mu vlastiti strah od onoga što dijete radi. ("O moj bože,

povrijediti ćeš se!")" (Buzan, 2000:84)

Priča o dresiranju slonova, ovdje biva obogaćena jednim novim zapletom. U toj priči veliki, snažni, odrasli slon ostaje zarobljen tankim užetom kojeg bi se mogao osloboditi. Mogao bi, samo kad bi pokušao. Ipak, dok je bio mali, to tanko uže je bilo presnažno. Taj slon je stvorio zaključak u prošlosti kojim je ostao zaključan u sadašnjosti. Novi zaplet u ovoj priči donosi novo pitanje: "Da li je mladunče tek donešeno u svijet od tog velikog, snažnog, odraslog slona zarobljeno tim istim užetom jer imitira obrazac ponašanja odraslog slona?" Još bitnije pitanje: "Do kad?".

"Kad Vas učim o zahvalnosti, predajem Vam jednu od najsnažnijih tehnika koju možete koristiti s Vašim djetetom. Pristup s poštovanjem i uvažavanjem prema vlastitom životu je jedna od najvažnijih lekcija koje djeca mogu naučiti. Izražavanje zahvalnosti podsjeća ih da nikada nisu sami jer su uvijek u odnosu sa samim životom." (Shefali, 2010:143)

"Kada biste ogromnu slagalicu od 10.000 dijelova započeli slagati dio po dio, moglo bi vam trebati nekoliko godina da je dovršite. Međutim, ako na omotu možete vidjeti cijelu sliku, točno ćete znati što graditi. Tada će biti puno lakše svaki dio smjestiti na odgovarajuće mjesto. Nerijetko smo zapanjeni koliko često zdrav razum nestaje iz sustava obrazovanja. Predmeti se poučavaju izolirano. Često ih se poučava u malim dijelovima a da učenici prije toga ne upoznaju cijelu sliku." (Dryden i Vos, 2001:151)

"Kao što kaže psiholog s Harvarda Jerome Bruner, vjerojatnije je da ćete svojim djelovanjem potaknuti osjećaj, nego osjećanjima djelovanje.

Dakle, djelujte! Učinite to što morate.

Kada djetetu kažemo: "Promijeni svoj stav", poruka je previše općenita, a promjena koju želimo je nejasna. Učinkovitiji pristup je objašnjenje ponašanja koje nagovješćuju loši stavovi.

Ako im pomognemo promijeniti njihovo ponašanje, stavovi će se promijeniti sami od sebe.

Umjesto da svojoj djeci govorimo: "Budite zahvalni", zamolimo ih da svakoga dana svakom članu obitelji daju jedan kompliment. Kad to u njihovim životima postane navika, uslijediti će i stav zahvalnosti." (Maxwell, 2001:125)

"Psiholozi su otkrili da je zahvalnost ili iskazivanje divljenja nekome ili nečemu jedan od najboljih načina kojima možemo povećati sreću. Nevjerovatnih 90 posto osoba u jednom istraživanju izjavilo je da ih je iskazivanje zahvalnosti učinilo sretnijima; 84 posto ih

je reklo da im je smanjilo stres i depresiju te pomoglo da budu optimistični; a 78 posto da su imali više energije." (Hawn, 2012:127)

Zatim, uvažavajući da je imitacija prvi i osnovni način na koji dijete uči i razvija se, uvažavajući i druga znanja i postignuća hrvatske i svjetske teorije i prakse u području institucijskog ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, odgojitelj spiralu učenja zahvalnosti treba pokrenuti u sebi. Metaforički rečeno, odgojitelj sjeme zahvalnosti treba zasijati u sebi. To zasijano sjeme će zatim zasjati kroz osobu odgajatelja. Izražavanje zahvalnosti koje je postalo karakterna osobina odgajatelja potom postaje prisutno kroz sve rituale, igre i aktivnosti unutar odgojne grupe i prostornog okruženja. Dakle, za razvoj odgojno-obrazovne prakse zahvalnosti svaki odgajatelj kao i svaki suradnik u odgojno-obrazovnoj praksi treba krenuti od sebe.

5.5 Aktivnost ili mišljenje

Ravnoteža u vožnji biciklom znači dijete bez suza. Ukoliko se u taj scenarij vožnje s biciklom doda narušavanje ravnoteže, mogući razvoj scenarija se otvara u nekoliko grana. U jednoj od tih grana fiziologija djeteta nije primila značajniji stres dok je njegovo osjećanje primilo stres uslijed kojeg plače. Postavlja se pitanje: "Kad će dijete najprije prestati plakati?"
Odgovor A) Ukoliko roditelj reagira s naglašenom komponentom osjećanja te se naljuti i vikne na dijete.

Odgovor B) Ukoliko roditelj reagira s naglašenom komponentom osjećanja te se uznemiri jednako kao i dijete pa dođe do djeteta i zagrlji ga.

Odgovor C) Ukoliko roditelj reagira s umjereno naglašenom komponentom mišljenja te mirno dođe do djeteta i zagrlji ga uz umjereno naglašenu komponentu osjećanja.

Odgovor D) Ukoliko roditelj reagira s naglašenom komponentom mišljenja te mirno dođe do djeteta i govorom ga motivira na novu aktivnost pri čemu uvažava dijete, kratko obriše suze bez naglašavanja komponente osjećanja kaže: "Hvala sreći da ćeš opet moći voziti bicikl."

Napomena: Potrebno je razmisлити i zaključiti koji odgovor "dolijeva najmanje ulja na emocionalnu vatru".

Bitno je također znati da nešto što bi jedan dan bilo točno, u stvarnom životu djetetovih reakcija drugi dan može biti pogrešno.

Međutim, ukoliko bi znao sljedeće, roditeljska odluka bi mogla biti kvalitetnija. "Sve što od rođenja do smrti možemo činiti jest ponašati se. Svako je naše ponašanje

cjelokupno ponašanje, koje se sastoji od četiri nedjeljive komponente: aktivnosti, mišljenja, osjećanja i fiziologije. ... Sva su cjelokupna ponašanja izabrana, no neposrednu kontrolu imamo samo nad komponentom aktivnosti i mišljenja. Međutim, svoje osjećaje i fiziologiju možemo kontrolirati posredno, kroz načine na koji odabiremo razmišljati i djelovati." (Glasser, 2004:296-297)

5.6 Laboratorij komunikacije igre

"Razvojna psihologija opisuje razvoj djeteta kao stupnjeviti proces. Tako imamo 4 stupnja predškolskog djetinjstva:

1. Razdoblje dojenčeta: od rođenja do 1. godine života
2. Rano djetinjstvo: od 1. do 3. godine
3. Mlađa i srednja predškolska dob: od 3. do 4.5 god
4. Starija predškolska dob: od 4-5 do 6-7 godina

Za svaki od tih stupnjeva postoji određena vodeća razvojna aktivnost. Za dojenče je to emotivna komunikacija s odraslom osobom. Ona se ispoljava u različitim reakcijama bebe čim joj se netko približi (osmijeh, glasanje, itd.). Tijekom perioda ranog djetinjstva dijete počinje ispoljavati aktivno zanimanje za predmete koji ga okružuju, pa vodećom aktivnošću postaje predmetna komunikacija, odnosno komunikacija s odraslom osobom radi istraživanja objekata vanjskog svijeta. Dijete ostvaruje i podržava kontak s odraslim putem predmeta i igračaka, kojima aktivno manipulira. Istodobno se intenzivno razvija govor koji počinje pratiti vodeću predmetnu aktivnost. Za predškolca je vodeća aktivnost igra. Igra postupno napreduje od jednostavnog manipuliranja predmetima do socijalnog simboličkog igranja tijekom kojega dijete kreira socijalnu situaciju i tako ovladava ponašanjima odraslih." (Posokhova, 1999:35-36)

"Igra i humor nisu bili samo sredstva za dodavanje zabave u život", smatra Gray. "Oni su bili sredstva održavanja grupnog postojanja - sredstva za aktivno promicanje stava ravnopravnosti, intenzivnog dijeljenja i relativnog međusobnog mira po kojima su lovci-sakupljači bili poznati i na kojima je ovisilo njihovo preživljavanje."

...

"Čak i kada se djeca igraju nominalno natjecateljskih igara, kao što je "pickup baseball" ili igara s kartama, obično postoji relativno malo brige za pobjedu", rekao je Gray. "Nastojanje

da se učini nešto odlično, u ulozi pojedinca ili grupe, i pomaganje drugima da učine nešto odlično, je sve dio zabave. Prisustvo odrasle osobe nadgledatelja i promatrača je ono što gura igru u natjecateljskom smjeru - a ukoliko se igra gurne predaleko u tom smjeru ona prestaje biti igra." (Boston College, 2009)

5.7 Naracija povratnih informacija

Povratna informacija u interpersonalnoj komunikaciji može biti konstruktivna i destruktivna.

Kako bi ona u što većoj mjeri bila konstruktivna, pri njezinom kreiranju bi bilo dobro voditi se sljedećim smjernicama: "Treba se temeljiti na onome što se zapaža, a ne na zaključcima; treba biti usmjerena na opaženo ponašanje, a ne na cjelokupnu ličnost; izražava se ne uopćen, već vrlo specifičan komentar; namjera ovakve poruke uvijek je razumijevanje i/ili pomoć; treba biti jasan i razumljiv osobi kojoj je namijenjen; treba ga dati u pravom trenutku, tj. neposredno nakon očitovanog ponašanja; uz veću originalnost i poruka vrijedi više; poticajnije je napisati originalnu poruku za izgled svake osobe nego komentar koji se može primijeniti na nekoliko ljudi; nastojati reći svakoj osobi što se kod nje može primjetiti u pogledu važnosti ili uspjeha u grupi, zašto bi bilo dobro upoznati ju bolje, ili zašto bi bilo dobro biti s tom osobom u grupi; nastojati učiniti da osobna poruka doista bude osobna, uz dodatnu upotrebu imena osobe kome je namijenjena; reći svakoj osobi što osobu koja daje poruku čini sretnim / zahvalnim vezano uz nju osobno; obuhvatiti sve članove grupe, čak i ako ih se ne poznaje najbolje. Zatim izabrati najpozitivniju poruku bez obzira na što se odnosi;" (Tadić, 1997:43-44)

5.8 O bogaćenje učenja pokretom

Odgajatelj, nositelj odgojno obrazovne prakse izražavanja zahvalnosti, prije svega se jednostavno doista trudi umjesto vidjeti što nema, vidjeti što ima. Vidjeti što je tu kod tog djeteta jaka strana, odnosno imati vjeru u istinu ne skrivenu iluzijom destruktivne kreativnosti tj. objektivno vidjeti dijete. Dokumentiranje i refleksija kroz suradnju s drugim odgajateljima unutar institucije mu olakšava viđenje objektivne slike djeteta u cjelini. Kompetentan odgajatelj bi za dijete koje skače, penje se, provlači, vrti se i prevrće rekao: "To dijete nema što bolje raditi! Znam, jer uvažavam i poštujem to dijete." Zatim će se zapitati: "Zašto to radi? Možda je tu nešto što nije vidljivo mom oku, a što mogu istražiti? Što se tu još može dodati

kao poticaj tom djetetu, slijedeći dokumentirano uočeni interes djeteta?". Kompetentan odgajatelj, istraživač vlastite prakse. Odgajatelj koji se odvažio krenuti putem nepoznatoga kako bi došao do novih spoznaja za unapređenje svoje odgojne prakse. Spoznaja koje će zatim utjecati na njegov stav o djetetu i o onome što nije bilo oku vidljivo. Spoznaja koje između ostalog utječu i na razvoj zahvalnosti kod djeteta.

Spoznaje kako slijede, rezultat su toga istraživanja, a dodatno potkrepljuju znanje o korisnosti i snazi intuicije djeteta.

"Bezazlene igre kao što je skakanje, okretanje u krug ili hodanje po rubnjacima često zabranjujemo, iako se danas zna da to dijete radi instiktivno – jer na taj način dodatno stimulira razvoj sinapsi (osnovne neuronske veze), a dokazano je da od broja tih osnovnih neuronskih veza zavisi ukupna inteligencija. U prirodi je djeteta do sedme godine, pa i kasnije, da skače, da se penje, provlači, vrti i prevrće, da ispituje ravnotežu kroz granične položaje. Samo što su nekad djeca to radila u prirodi, a danas skaču po foteljama i penju se po policama umjesto po drveću." (Rajović, 2010)

"Otkriveno je kako je mali mozak važan za kogniciju i ponašanje." (Children's Hospital Boston, 2005)

"Umanjeno stvaranje povezanosti živčanih stanica u malom mozgu može doprinijeti poremećaju kretanja, a također i kognitivnim problemima uključujući spektar autističnih poremećaja." (Washington University School of Medicine, 2014)

"Opća inteligencija je povezana s mnogim osnovnim aspektima učinkovitost obrade informacija koja vjerujem ovisi o funkcioniranju malog mozga, uključujući brzinu i dosljednost naše percepcije i odlučivanja, te brzinu kojom učimo nove vještine." (Elsevier, 2011)

"Također se otvara mogućnost da mali mozak može biti korišten kod vještog, automatskog i nesvjesnog korištenja matematičkih i gramatičkih pravila." (University of Royal Holloway London, 2011)

"Sinteza proteina u malom mozgu igra ključnu ulogu u konsolidaciji memorije." (Riken, 2011)

"Dva pilot istraživanja provedena u gradskim školama u Leicesteru i Birminghamu u Velikoj Britaniji, pokazala su značajne promjene u vještinama čitanja, pisanja i crtanja u djece koja su sudjelovala u desetminutnom programu tjelesnog vježbanja u školi. ... Te iste veze važne su za kontrolu ravnoteže, koordinacije i pokreta očiju potrebnih za čitanje i pisanje."

(Blythe, 2004:118)

"Lyelle Palmer s Državnog sveučilišta Winona zabilježila je blagotvorne učinke rane motoričke stimulacije na dugogodišnje učenje. Kako bi stimulirala obrasce ranog neuralnog rasta, koristila je zadatke koji su ispitivali koordinaciju oka i ruke, vrtnju, prebacivanja, njihanja, brojanja, skakanja i rad s loptom." (Jensen, 2005:44)

5.9 S timulativne okoline

O stimulatívnoj okolini kao dobrobiti i vrijednosti koju pruža izražavanje zahvalnosti već je bilo govora u prethodnom poglavlju, međutim potrebno je spomenuti i prirodu.

"Priroda je također prekrasna i bogata stimulatívna okolina za dijete. Od samog rođenja, mališana što češće vodite u šetnju u prirodu (u parkove, šume, uz rijeke i jezera i sl.) da osjeti toplinu sunčevih zraka, svježinu vjetra, jasnoću neba, pjev ptica, šum rijeke i morskih valova, boje i mirise drveća i cvijeća, kiše i snijega." (Posokhova, 1994:32)

U nekom drugom vremenu i svijetu, koji je današnja civilizacija pregazila i zaboravila, vatra ognjišta je predstavljala središte obiteljskog i društvenog života, mjesto gdje se generacijama skupljana mudrost pričama prenosila s koljena na koljeno. Prozor u jedno takvo vrijeme otvaraju riječi poglavice imenom Luther Medvjed Koji Stoji, Oglala Sioux:

"Ne možemo svi sjediti s iste strane vatre. Vatra savjeta tvori krug, ne crtu ili kvadrat. Kad se pomaknemo u stranu, još uvijek sjedimo kraj vatre s braćom i sestrama, a kako se odmičemo od jednoga, primičemo se drugome. Krug nas, poput obruča sna, uvijek vraća tamo od kud smo krenuli. Svaki put kad se izgovore riječi poštovanja i ljubavi vratit će se kako su dane. Gruba riječ trči u krug sve dok se konačno ne istroši. Ljubav se nastanjuje unutar kruga, obuhvaćajući ga i zauvijek tako trajući, okrećući se oko sebe". (Jončić, 2004:60)

U ovom vremenu, danas, ovdje, te riječi još uvijek žive i mogu dati jedan dodatni vjetar u jedra naših vlastitih vrijednosti, načela i ciljeva.

"Dijete osjećajući unutarnji stav odgajatelja (ili roditelja) doživljava prirodu, biće zemlje kao DRAGOCJEN DAR koji nam je dat da ga štitimo i poštujemo. Ono doživljava unutarnje i vanjske prirode čovjeka. Naime, ono čemu pridajemo svoju PAŽNJU, ulažemo TRUD, s tim se povezujemo to RASTE, postaje DRAGOCJENO, SVETO. Dijete tu istinu ne razumije, no ono je osjeća, ona u njemu ostaje kao KLICA jednog budućeg CVATA. Sve to oblikuje i utječe na djeteeve snage ŽIVOTA i RASTA. Put godišnjim ciklusom svetkovina je put od vanjskog ka unutarnjem svjetlu, put vidljivim i nevidljivim svijetom, put duginim

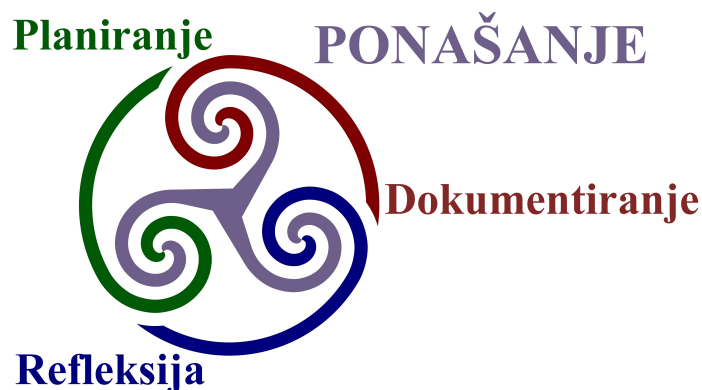
spektrom boja... Svako godišnje doba, svetkovina donosi nešto novo. Iz dana u dan duh svetkovina blagotvorno tka dječju dušu... Potrebne su nam svetkovine koje će održavati ravnotežu između poštovanja prošlosti i vjere u budućnost; svetkovine koje će nadilaziti rasu, vjeru, narod, geografsko područje; svetkovine koje će nas uzdignuti do značenja riječi ČOVJEK i što kao ljudi možemo postati." (Španjol L., 2000:153)

5.10 Transformacija

Kompetencije djece nisu statične nego su razvojne, pa se slijedom toga njihov razvoj potiče i prati kontinuirano. Razvoj odgojno-obrazovne prakse zahvalnosti stoga treba biti shvaćen kao kontinuirani proces, a ne kao povremena aktivnost na Međunarodni dan zahvalnosti ili Međunarodni dan riječi hvala. Razvoj takve prakse ne može se postići parcijalno i mehanički, njezin razvoj predstavlja konstantan transformacijski proces koji je postupan i sustavan.

Transformacijski, jer se praksa zahvalnosti ostvaruje na način kroz koji odgajatelj ne može ostati samo promatrač. Svaki korak, svaki novi element komunikacijskog mosta, otkriva svim uključenim stranama nove putove razumijevanja i upotrebe procesa izražavanja zahvalnosti. Takav pristup pedagoškom činu razvoja izražavanja zahvalnosti postaje interaktivan suradnički proces, spiralne formacije učenja, kroz formu: planiranje, dokumentiranje, refleksija, kao što je prikazano na Slici 1.

Slika 1: Participacijska apropijacija izražavanja zahvalnosti (autor: Tadija Dovoda)

Multidimenzionalni proces izražavanja zahvalnosti je prikazan kroz dvodimenzionalni prikaz. Prikazujući ponašanje, prikaz prikazuje u ljubičastoj boji jedan središnji lik s tri nerazdvojiva kraka. Jedan krak je ponašanje odgajatelja, drugi krak je ponašanje djeteta, treći krak je sredina kao indirektno ponašanje odgajatelja i djeteta (cjelokupno ozračje). U suradničkom učenju djece i odgajatelja spiralni proces "planiranje, dokumentiranje, refleksija" također je zajednički proces i u ovom prikazu je prikazan zajedno u jednom vanjskom krugu kroz tri različite boje, zelena, crvena i plava.

"Sudjelujući u sociokulturnim aktivnostima, pojedinci transformiraju svoje razumijevanje, ali i odgovornosti u procesu učenja, čemu i sami izravno doprinose. To mogu činiti svojim konkretnim akcijama ili doprinoseći boljem razumijevanju akcija drugih pri čemu se i sami mijenjaju." (Slunjski, 2012:111)

"Komuniciranje, bez obzira na to je li riječ o interpersonalnom ili masovnom, poput igre u kojoj potez svakog igrača utječe na poteze drugih igrača. Partneri u komunikaciji ne čine nešto jedan drugome, nego nešto rade zajednički." (Reardon, 1998:26)

Ključno je to da je jedino ponašanje koje odgajatelj u najvećoj mjeri može određivati i kontrolirati njegovo vlastito ponašanje, a tradicionalno "poučavanje djece zahvalnosti" kompetentan odgajatelj zamjenjuje s "učenju zahvalnosti zajedno s djecom".

"Što više važnosti mi dajemo refleksiji na aspekte našeg postojanja za koje smo zahvalni, to će više i naša djeca činiti isto. Naša sposobnost uočavanja i izražavanja uvažavanja za najmanje elemente u našem životu pomaže njima usporiti se i uzeti zabilješke o njihovom vlastitom životu." (Shefali, 2010:143)

"Ugođaji i emocije igraju važnu ulogu u učenju, ali do relativno nedavnog istraživanja na temu metakognicije su bila prilično koncentrirana na kognitivne aspekte, a ne ono što se zove "afektivni aspekt", odnosno u kakvom su odnosu ugođaji i emocije s mišljenjem o vlastitom razmišljanju. Međutim, ti osjećaji nepovjerenja ili sumnje, zainteresiranosti ili dosade, utječu na to kako ćemo pristupiti zadatku. Prema tome, oni ulaze u metakognitivni regulatorni aspekt samorefleksije u odnosu na zadatak i informiraju kako postupiti, ili da li ćemo potpuno odustati." (Larkin, 2010:11)

Na ovakav način djetetu se nudi mogućnost osvještavanja procesa vlastitog učenja te osvještavanje procesa stvaranja strategije vlastitog učenja. Pristup također potiče osnaživanje metakognitivne sposobnosti djece i razvija njihovo samomotivirano i samoregulirajuće učenje.

5.11 Interes djeteta

Jedna od temeljnih postavki iz *Nacionalnog kurikulumuma za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* je "Dijete nije objekt u odgojnom procesu, već je socijalni subjekt koji participira, konstruira i, u velikoj mjeri, određuje svoj vlastiti život i razvoj. "

Otključavati vrata izražavanja zahvalnosti prisilom, parcijalnim i mehaničkim pristupom kojemu u perspektivi nedostaje cjelina, ravno je otključavanju, otvaranju kukuljice gusjenice koja se ovdje još uvijek ne može nazvati kukuljicom leptira jer bi takvo prerano otvaranje kukuljice onemogućilo razvoj krila leptira. Bloomova taksonomija u prethodnom poglavlju ukazuje na sličan trenutak u prikazu razvoja zahvalnosti.

O bitnosti zamaha krila tog jednog leptira dovoljno govori činjenica da se kao bitno obilježje *Nacionalnog kurikulumuma za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (2014) ističe orijentiranost na ključne kompetencije koje predstavljaju temeljni kompetencijski okvir koji je istodobno dovoljno jasan i fleksibilan kako bi pomirio individualnu i društvenu dimenziju odgoja i obrazovanja djece. Također, dobro je ponoviti, načelom fleksibilnosti izražava se uvjerenje da je učenje aktivni, subjektivni proces konstruiranja znanja pojedinca, koji se izvana može samo pokrenuti, ali se njime ne može izravno upravljati te da se ono u različitim subjektima učenja (djece i odraslih) ne događa ni jednakim redosljedom niti jednakom brzinom. "Učitelj može učeniku dati informaciju, te mu pomoći da tu informaciju iskoristi, ali učitelj ne može umjesto učenika obaviti njegov posao. Kad se izvučete iz te zamke, vratit ćete mnogo slobode koje ste se dobrovoljno odrekli, kad ste se osjetili odgovornim za učenike koji su odabrali ne učiti." (Glasser, 2004:295)

U odgojno-obrazovnoj praksi prisutne su najrazličitije kombinacije uzroka i posljedica, među kojima je teško jamčiti stalnu predvidivost odnosa. Tako onda mali uzrok može dovesti do malih i do velikih posljedica, jednako kao i veliki uzrok. Jedna mala tiha, čak i neverbalizirana misao može biti uzrokom velikih suza uz trajnu traumu. Ovakv efekt prikazan je i modelskim proračunom koji pokazuje kako udarac leptirovih krila može prouzročiti olujno nevrijeme na drugom kontinentu. Spomenuti modelski proračun je nazvan efekt leptira. Modelski proračun koji bi prikazao koliko je snaga svijetla jača od snage sjene zasigurno bi ostavio ugodan dojam, ali opet slabiji od neposrednog iskustva te snage. U životu, u neposrednom iskustvu, najmanje djelo ljubaznosti je snažnije od najveće neostvarene pisane riječi. Slijedom toga se može zaključiti kako neizmjereno veliku snagu ima svakodnevno, postupno i sustavno usmjeravanje dječje pažnje na mala djela ljubaznosti, na

ponašanje koje je izraz uvažavanja i odgovornosti prema sebi i vlastitim darovima te životu i darovima drugih. Koliko god malo takvo djelovanje usmjeravanja dječje pažnje bilo, toliko ipak u kontekstu posljedice može biti veće i korisnije od najvećih humanističkih deklaracija koje su u većoj mjeri ostale samo neoživotvoreno slovo na papiru. Bitno je naglasiti kako takvo usmjeravanje dječje pažnje, odnosno stvaranje poticaja koji će biti zanimljivi i probuditi dječji interes, te ga zadržati i ostaviti pozitivan utjecaj na dijete, je moguće ukoliko se uvažava i poštuje to dijete. Dakle, ukoliko se odgajatelj doista potrudio objektivno vidjeti individualnost svakog pojedinog kroz prizmu konstruktivne kreativnosti u zajedništvu.

"Istinsko suosjećanje jest pomoći ljudima da sami sebi pomognu." (Glasser, 2004:145)

6. ZAKLJUČAK

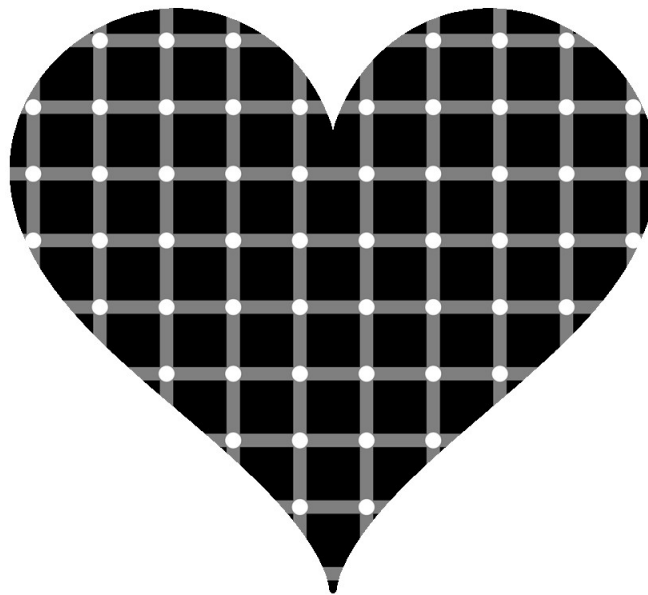
Tradicionalni putevi profesionalnog usavršavanja u odgojno-obrazovnim ustanovama se često svode na informiranje učitelja pri čemu je fokus na dizanju razine **znanja**.

"Međutim, upravo vrijednosti i uvjerenja učitelja "filtriraju" njihova znanja." (Slunjski, 2006:96)

Dakle, povremeno kroz destruktivnu kreativnost svaki pojedinac može vidjeti crne točke koje u stvarnosti ne postoje. Naime, ono što je bitno naš mozak "filtrira" tj. interpretira informacije koje primamo.

Slikovito prikazano, postavlja se pitanje: "Koliko je crnih točaka na linijama stilizirano prikazanog srca na Slici 2?"

Slika 2: Crna točka, stilizirani prikaz srca u iluziji Ludimar Hermanna iz 1870. (autor: Tadija Dovoda)

Točan odgovor je: "Niti jedna."

Uzevši u jednadžbu centralnu misao ovog rada:

Izraziti ljubavnost, zahvalnost, znači imati vjeru u istinu ne skrivenu destruktivnom kreativnosti, uvjerenje da se čovjek može suočiti s vlastitim izazovom uz konstruktivnu

kreativnost u zajedništvu, te da može sve to iskoristiti u svoju korist.

te dodatno:

"Fokus profesionalnog razvoja učitelja u organizaciji koja uči jest na stvaranju uvjeta u kojima će "učitelji artikulirati i ispitati vlastite vrijednosti i uvjerenja"" (Slunjski, 2006:96), zaključak koji se nudi je taj kako je potrebno krenuti s praksom povjerenja i zahvalnosti čovjeka prema čovjeku, bez obzira kako malen on bio, te se otvoriti za konstruktivan razgovor o nedoumicama, problemima i različitim stavovima.

"Kada možete prihvatiti vlastite nedostatke i svakodnevne greške, ne na kažnjavajući način nego na "što je tu je - učimo" način, prenosite vašoj djeci da su greške neizbježne. Smijući se vašim greškama i stalnim priznavanjem vaših nedoumica, mičete se s pijedestala čuda. ... Sve što je potrebno jest biti dobar model." (Shefali, 2010:42)

Kada djeca shvate da su roditelji i odgajatelji zahvalni s tim što imaju danas, uz to da se trude da im je vlastito sutra bolje od vlastitog danas te da odrasli mogu prihvatiti kako svi cijeli život rastu, uče i postaju bolji, tada to stvara osjećaj samopoštovanja, samopouzdanja i pozitivne slike o sebi kod djece, te se kod njih također razvija zahvalnost. Što, uz dodatno rituale izražavanja zahvalnosti, kako je pokazano u radu, ima višestruke vrijednosti i dobiti za djecu.

Uz to Dr. sc. Edita Slunjski ističe kako među temeljne vrijednosti organizacije koja uči pripada i vrijednost uvažavanja djeteta. "Štoviše, na pitanje gdje započinje proces pretvorbe odgojno-obrazovne ustanove u organizaciju koja uči i sukonstruiranje kurikuluma, parafrazirali bismo autoricu Gandini (1998, str 9) koja tvrdi kako proces razvoja kurikuluma: **"Započinje s uvažavanjem djeteta!"**" (Slunjski, 2006:94)

Dakle, na kraju ovog teksta je zapravo mjesto jednog novog početka.

Početka koji je poziv na djelovanje svima koji misle da mogu doprinjeti odgovoru na pitanje: "Biti na mjestu gdje mašta i kreativnost u zahvalnosti stvaraju i čuvaju, ili biti na mjestu gdje mašta i kreativnost u strahu bježe od stvarnosti prirode?"

7. LITERATURA

1. Blythe, G. S. (2008). *Uravnoteženi razvoj*. Buševac: Ostvarenje
2. Bono, G. i Froh, J. J. (2014). *Making Grateful Kids, The Science of Building Character*. West Conshohocken: Templeton Press
3. Boston College (15.04.2009). *'Free Play' For Children, Teens Is Vital To Social Development, Reports Psychologist*. ScienceDaily. Pribavljeno 29.07.2015., sa: <http://www.sciencedaily.com/releases/2009/04/090415102211.htm>
4. Bruner, J. (1997). *On knowing- essays for the left hand*. Cambridge: Harvard University Press
5. Buzan, T. i Gelb, M. (2000). *Pouka iz umjetnosti žongliranja*. Beograd: Finesa
6. Cameron, J. (1999). *Zlatni rudnik. Put do srca vaše kreativnosti*. Zagreb: V.B.Z.
7. Children's Hospital Boston (03. 10. 2005). *Cerebellum Found To Be Important In Cognition And Behavior*. Pribavljeno 22.04 2015., sa: www.sciencedaily.com/releases/2005/10/051003081936.htm
8. Covey, S. R. (1998). *Sedam navika uspješnih ljudi*. Zagreb: Mozaik knjiga
9. Diamond, M. i Hopson, J. (2002). *Čarobno drveće uma, Kako razvijati inteligenciju, kreativnost i zdrave emocije vaše djeteta od rođenja do adolescencije*. Lekenik: Ostvarenje
10. Dryden, G. i Vos, J. (2001). *Revolucija u učenju*. Zagreb: Educa
11. Eilam, D., Izhar, R. i Mort, J. (02.11.2011). *A healthy dose of repetitive behavior reduces nxiety, says researcher*. ScienceDaily. Pribavljeno 29.07.2015., sa www.sciencedaily.com/releases/2011/09/110922093324.htm
12. Elsevier (11.03.2011). *Cerebellum provides clues to the nature of human intelligence*. Pribavljeno 22.04 2015., sa www.sciencedaily.com/releases/2011/03/110308124910.htm
13. Exupery, A. D. S. (2012). *Mali Princ*. Zagreb: Školska Knjiga
14. Glasser, W. (2004). *Teorija izbora- nova psihologija osobne slobode*. Zagreb: Alinea
15. Goleman, D. (2006). *Socijalna inteligencija*. Zagreb: Mozaik knjiga
16. Gopnik, A., Meltzoff, A. N. i Kuhl, K. P. (2003). *Znanstvenik u kolijevci – Što nam rano učenje kazuje o umu*. Zagreb: Educa

17. Hamilton, R. D. (2012). *Zašto je ljubaznost dobra za vas?* Zagreb: Škorpion
18. Hawn, G. (2012). *Deset minuta pozornosti.* Zagreb: Planetopija
19. Herceg, L., Rončević, A. i Karlavaris, B. (2010). *Metodika likovne kulture rane i predškolske dobi.* Zagreb: Alfa; Rijeka: Sveučilište u Rijeci
20. Howells, K. (2012). *Gratitude in Education: A Radical View.* Rotterdam: Sense Publishers
21. Hyde, L. (2011). *Dar: Kako kreativni duh transformira svijet.* Zagreb: Algoritam
22. Ivić, I., Novak, J., Atanacković, N. i Ašković, M. (2003). *Razvojna mapa.* Zagreb: Prosvjeta
23. Jensen, E. (2005). *Poučavanje s mozgom na umu.* Zagreb: Educa
24. Jončić, A. (ur.).(2004). *Mudrost indijanaca.* Zagreb: Nova akropola
25. Jurišić, G i Sam Palmić, R. (2002). *Brojalica- snažni glazbeni poticaj.* Rijeka: Adamić
26. Lantieri, L., i Goleman, D. (2012). *Vježbe za razvoj emocionalne inteligencije.* Split: Hafra
27. Larkin, S. (2010). *Metacognition in young children.* New York: Routledge
28. Louv, R. (2005). *Last Child in the Woods, Saving Our Children from Nature-Deficit Disorder.* London: Atlantic Books
29. Maxwell, J.C. (2001). *Razvijanje vođe u vama.* Varaždin: Katarina Zrinski
30. Mišetić, A. (2004). *Gradski rituali.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
31. *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (2014)
32. Northwestern University (05.03.2009). *Musicians Have Biological Advantage In Identifying Emotion In Sound.* ScienceDaily. Pribavljeno 29.07.2015., sa: <http://www.sciencedaily.com/releases/2009/03/090303161427.htm>
33. Pavličević- Franić, D. (2005). *Komunikacijom do gramatike.* Zagreb: Alfa
34. Posokhova, I. (1999). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece.* Zagreb: Ostvarenje
35. Rajović, R. (2010). *Ponavljanje nije majka znanja: Neka djeca skaču i vrte se.* Pribavljeno 22.04.2015., sa <http://ntc.mensa.hr/iz-medija/22-ponavljanje-nije-majka-znanja>
36. Reardon, K. K. (1998). *Interpersonalna komunikacija.* Zagreb: Alinea
37. RIKEN (18.06.2011). *A better way to remember.* Pribavljeno 22.04 2015., sa

www.sciencedaily.com/releases/2011/06/110617105943.htm

38. Shefali, T. (2010). *The conscious parent*. Vancouver: Namaste Publishing
39. Slunjski, E. (2006). *Stvaranje predškolskog kurikuluma u vrtiću-organizaciji koja uči*. Zagreb: Mali profesor
40. Slunjski, E. (2012). *Tragovima dječjih stopa*. Zagreb: Profil
41. Španjol, L. (2000). Svetkovine – povezanost čovjeka s prirodom i snagama kozmosa
U Božić Ž. i Uzelac V. (ur.), *Ekologija korak bliže djetetu, zbornik radova stručno znanstvenog skupa*. Rijeka: Adamić
42. Tadić, J. (1997). *Kako poboljšati kvalitetu života primjenom teorije izbora*. Rijeka: Format
43. Tamblyn, D. (2003). *Laugh and learn: 95 ways to use humor for more effective teaching and training*. New York: AMACOM books
44. Tolkien, J.R.R. (2002). *Gospodar prstenova – dio prvi – Prstenova družina*. Zagreb: Algoritam
45. University of Royal Holloway London (09.02.2011). *Neuroimaging shows how the brain learns mental skills*. Pribavljeno 22.04 2015., sa:
www.sciencedaily.com/releases/2011/02/110209082634.htm
46. Velički, V. (2013). *Pričanje priča – stvaranje priča. Povratak izgubljenom govoru*. Zagreb: Alfa
47. Wangari, M. (2011). *Obnovimo Zemlju, Duhovne vrijednosti za iscjeljenje ljudi i svijeta*. Čakovec: Dvostruka Duga
48. Washington University School of Medicine (18.07.2014). *New clues to brain's wiring found by scientists*. Pribavljeno 22.04 2015., sa:
www.sciencedaily.com/releases/2014/07/140718131526.htm